

ADRIAANSE VAN DER WEEL
advocaten

Rapportage “Ontwikkeling Leergang Gebied is de K(l)as” Voor RVO DuurzaamDoor, Participatietafel Regionale Netwerken

1 April 2019

Mr. R.E.G. (Eduard) Ravenhorst

Mr. G.J.M.V. (Eef) Spronck

Dr. ir. O.F. (Onno) van Bekkum

(Allen TSG Netwerk/ De Coöperatieve Samenleving)

Correspondentie: eduard.ravenhorst@tsgnetwerk.nl

Dit resultaat maakt onderdeel uit van de Rijnlandse Structured Civil Society™ les/onderwijs methode. Het resultaat wordt ter beschikking gesteld door TSG Netwerk en BGO Gebruikslicenties en Onderwijsbegeleiding (De Coöperatieve Samenleving, Coöperatie “Het Gebied is de K(l)as” (i.o.) en Leren voor Morgen) onder de voorwaarden van integer gebruik én expliciete schriftelijke toestemming via info@tsgnetwerk.nl. De PTRN van DuurzaamDoor is prioritair toegelaten tot deze kennis. Bij gebruik dient de bronvermelding en eigendomsbescherming van TSG Netwerk en BGO Gebruikslicenties en Onderwijsbegeleiding en (De Coöperatieve Samenleving, Coöperatie “Het Gebied is de K(l)as” (i.o.) en Leren voor Morgen) te worden vermeld.

Projectdoorlooptijd van 15 oktober 2018 tot en met 1 april 2019.

Inleidende samenvatting

De Coöperatieve Samenleving (DCS), als coöperatief netwerk van voornamelijk gebiedsgerichte coöperaties, werkt aan een **stysteemtransitie** van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving, van 'publiek-private' naar 'publiek-burgerlijk-private' samenwerking, van aandeelhouderswaarde-georiënteerde naar gebiedswaarde-dienende economie. [Hoofdstuk 1]

Na drie Werkconferenties in 2016-17 werd in 2018 in opdracht van RVO DuurzaamDoor een rapportage gepresenteerd getiteld "Het Rijnlandse Gebiedsarrangement", dat als oriëntatiepunt dient voor een meerjarig **leerproces** op gebiedsniveau. Want transitieprocessen vragen per definitie om leren (ontleren en aanleren) en dat kan niet vanuit het 'oude' (middels klassikaal onderwijs) maar moet in 'het nieuwe': de praktijk van voor/koplopers, pioniers en experimenten die gericht zijn op de gebiedsgerichte aanpak van de grote maatschappelijke opgaven, in het algemeen economisch gebiedsbelang. Vanuit deze vernieuwingen ontstond de notie van het '**gebied**' als leeromgeving, als 'klas'. En omdat daarbij niet het 'extraheren' van waarde uit gebieden het doel is, maar het behoud en de ontwikkeling van waarde van, voor en door het gebied, is het gebied tevens 'de kas'.

Transities hebben tijd nodig. Het onderwijskundig/lerend/ontwikkeland programma "**Het Gebied is de K(l)as**" is een open gestructureerd programma dat gedurende de zes jaar gebieden begeleidt naar en binnen een nieuw publiek-burgerlijk-privaat 'speelveld' waar nadrukkelijk 'gespeeld' wordt volgens een '**spelregelset**' geënt op het Europese Regio's beleid (gericht op sociale cohesie en economische structuurversterking) en -landelijk- de Omgevingswet - en gebieden binnen een 'couveuse'-omgeving op de implementatie van deze wetsomgeving voorbereidt. De -samenwerkende- **mens** in zijn fysieke leefomgeving staat hierbij centraal, in samenwerking ook met (lokale en bovenlokale) overheid en met de marktpartijen in een gebiedsdienende rol. De nadruk op het samenhangende juridisch kader ('bodemplaat') is heel bewust: het leren moet wel **veilig** zijn. Het -middels dit programma- aanbrenge van deze veiligheid is voorwaarde voor bestendige ontplooiing van gebiedsinitiatieven.

Dit rapport geeft een **status-update** van de **curriculum-ontwikkeling** van "Het Gebied is de K(l)as" *in de lerende gebiedspraktijk* dat sinds (start uitvoering van deze opdracht in) oktober 2018 middels een aantal activiteiten meteen al is 'aangezet' en vanuit de vraag wordt doorontwikkeld. [Hoofdstuk 2] Gebiedsontwikkeling wordt aangestuurd volgens eenzelfde **methodiek** waarbij de woorden 'context' - 'focus' - 'samenhang' en 'oog-hand-coördinatie' centraal staan en waarbij aan een aantal nieuwe 'rollen' invulling wordt gegeven: de 'change agent', de 'gebiedsmediator' en de 'gebiedsumpire'. [Hoofdstuk 3] Een aantal **gebiedsinitiatieven** raakte meteen al enthousiast om te gaan deelnemen in dit programma: coöperaties Brundtland (Breda), Marconia (Rotterdam), CCRV (Noord-Nederland), Almere en Bommelerwaard. Elk van deze (nog jonge) initiatieven zit in een andere ontwikkelingsfase met specifieke uitdagingen in een eigen omgeving. De ervaringen in elk van deze gebieden maakt zichtbaar hoe de interactie tussen 'leefwereld' en 'systeemwereld' '**spannend**' is. Het is de diversiteit van deze ervaringen die de curriculum-ontwikkeling verrijkt en ook het leren *tussen* gebieden betekenisvol maakt. [Hoofdstuk 4] En verspreiding naar 'nieuwe' doelgroepen en stakeholders.

De ontwikkeling en gelijktijdige uitvoering van dit gebiedsleerprogramma is met deze rapportage **niet 'klaar'**. Gedurende de periode 2019-20 worden diverse aanvullende rapportages opgeleverd, binnen en buiten diverse RVO DuurzaamDoor-Participatietafels en waarbij verbindingen worden gelegd met diverse programma's en organisaties binnen en buiten Nederland. [Hoofdstuk 5] Dit rapport is daarmee '**work in progress**' en mag als zodanig ontvangen en gelezen worden.

1. Ontwikkeling Leergang Gebied is de K(I)as vanuit de lerende gebiedspraktijk

Doelformulering: De ontwikkeling en inrichting van Legal Learning Value Labs:

"het gericht op competentieontwikkeling mobiliseren van alle maatschappelijke, bestuurlijke en bedrijfskundige krachten en actoren in een commanditair Rijnlands Gebiedswaardenproces".

1.1 Urgentie

Nederland staat voor een aantal grote urgente **maatschappelijke opgaven** die niet afzonderlijk en/of sectoraal zijn te realiseren maar gezamenlijk moeten worden opgepakt. Maar die ook in deze fase leiden tot aantasting van en/of versnelling van individuele belangen.

Formeel doen we allemaal het juiste en **volgens de systeemregels** maar feitelijk "verschuilen" we ons achter de regels terwijl we zien dat mensen en aarde stuk gaan. We zetten dus braaf vinkjes terwijl de bedoeling en essentie van een humane samenleving steeds verder van ons afdrijft en letterlijk leidt tot schade voor iedereen in de tijd. En die schade is onbegrensd, die gaat over leven en overleven en ontwricht onze communities.

De facto zitten we op de **onafwendbare transitie** van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving, van landelijk naar regionaal, leidend tot een transitie-infarct in de samenleving en alle sectoren en door alle generaties heen. We zijn bezig met een wijziging van een systeem maar we hebben niets geregeld om deze systeem-verandering te meesteren. En te checken of de minimaal noodzakelijke competenties lokaal en regionaal werkelijk beschikbaar zijn. Met andere woorden, er is dus sprake van een samenhangend systeemfalen.

Dat gaat in de kern over klimaatbestendigheid en humaniteit/menselijkheid van (gebiedsopgave) en wendbaarheid ("gaan alle stakeholders het samen doen") **in gebieden**. Dus onder andere over klimaatmitigatie, klimaatadaptatie, circulaire economie, toekomstbestendig wonen, versterking van de regionale economie en een vitaal platteland, samen-redzame (ouderen)zorg. Waar een integrale gebiedsgerichte aanpak nodig is en maatschappelijke acceptatie en waar integraliteit over de sectoren en integraliteit tussen de regio's noodzakelijk is die evenwicht brengt in wederzijdse belangen, afhankelijkheden en cross-overs.

De maatschappelijke opgaven spelen op lokaal, regionaal, nationaal, Europees en mondiaal niveau. Het zijn globale opgaven die feitelijk een lokaal effect hebben en die vragen om een **integrale aanpak** met een locatie specifieke inhoud en invulling. En interventies die voorkomen dat schades iedere dag real-time ontstaan en steeds maar groter worden.

1.2 Zoekrichting bij het vraagstuk

Vanaf 2021 treedt **de Omgevingswet** in werking. De wet werd op 22 maart 2016 aangenomen door de Eerste Kamer. Dat was een belangrijke ontwikkeling, want deze wet is enorm ingrijpend in zijn systemische werking. Het doel van de wet is een duurzame samenleving: een cultuurverandering naar groei waarbij niet meer waarde wordt onttrokken dan gecreëerd. Het gaat bijvoorbeeld over het tegengaan van klimaatverandering, behoud van biodiversiteit en afhankelijkheid van schaarse grondstoffen, rekening houdend met regionale verschillen en ruimte en consistente regels voor

initiatieven. In tegenstelling tot de huidige Wet ruimtelijke ordening wordt **iedereen verantwoordelijk** voor **en** krijgt iedereen een **rechtspositie** in de fysieke leefomgeving. Participatie, integrale oplossingen, functietoedeling en een evenwichtige belangenafweging zijn de pijlers van de wet. Uitgangspunt is dat **geen schade** aan anderen mag worden toegebracht.

De problemen zijn onder andere in de RVO-Participatietafels Water, Energie, Biodiversiteit en Voedsel in **omvang en samenhang** enigszins in kaart gebracht. Recente onderzoeken (bijvoorbeeld naar de Voedselveiligheid Commissie Sorgdrager) laten zien dat we niet langer in staat zijn om tijdig de juiste interventies te plegen. Er ontstaat per direct sociale, ecologische, economische en culturele schade. De systeemwereld zorgt dat die problemen uit de hand lopen vanwege gebrek aan een tijdige en adequate integrale benadering en samen-redzaamheid.

De Omgevingswet heeft de grote maatschappelijke opgaven onderkend, geeft daar op hoofdlijnen een kader voor, maar heeft **geen overgangsrecht** of adequaat en tijdig transformatieproces voorzien voor deze majeure verschuiving en komt feitelijk te laat. Want het systeem loopt (on)zichtbaar vast.

Feitelijk leidt dat tot het **vastlopen** van alle – door ons zelf bedachte - primaire processen van Nederland. Want iedereen “handelt volgens de wet” waardoor iedereen zich achter deze – en andere – wetten en regels verschuilt. Met als gevolg dat er enorme sociale, ecologische, economische en culturele **schades** ontstaan, zonder interventiemechanismen of adequaat back up mechanisme (voorbeeld: Detam jaren '80). Het wordt steeds meer zichtbaar hoe groot de problemen zijn. Het gaat niet over businesscases en rendement maar over het voorkomen van (gevolg) schaden voor ons allemaal.

We zijn ons bewust van de grote opgaven en de negatieve effecten daarvan, maar het bewustzijn/inzicht leidt in eerste reactie vaak tot extra **vertraging en verstarring**, omdat niemand het overziet en niemand weet wat hij moet doen. Tegelijkertijd zijn we de menselijke maat en het nemen van verantwoordelijk voor het geheel kwijt.

De verstarring én de oplossing zit dus **ten diepste in de mensen zelf**. Business spiritualiteit en integriteit als basis voor zaakwaarneming. De dringend nodige transitie op systeemniveau zal niet snel plaatsvinden zonder gelijktijdige transformatie op menselijke niveaus van kennis, attitude en gedrag. Je kunt niet een nieuw stelsel van regels en wetten implementeren zonder de verandering te zien als leerproces waar mensen in worden meegenomen, vertaald naar de rollen die zij vervullen binnen de omgevingen/instituties waar ze bewegen. Daar wil je dus op kunnen sturen.

Het eerder genomen besluit tot **uitstel van de invoering** van de Omgevingswet laat al zien hoe moeilijk het is om de transitie te effectueren. En dat brengt een interessante paradox aan het licht: enerzijds komt, kijkend naar de problematiek van o.a. het klimaat, de Omgevingswet al te laat (wetten regelen altijd een situatie achteraf); anderzijds is de wet te vroeg: zelfs de systeemwereld zelf is er nog niet klaar voor. Ook is duidelijk dat er nauwelijks of geen proceslogistieke trajecten zijn ontwikkeld (d.w.z. in ieder geval te weinig) en gereed zijn gesteld om de overgang te begeleiden. Vergelijk het met het op één dag overgaan van fossiele energie naar hernieuwbare energie. De effecten van een dergelijke ongecontroleerde en onbekende overgang zouden niet te overzien zijn.

Als een van de weinige partijen heeft De Coöperatieve Samenleving zich deze opgave eigen gemaakt. Al kort na haar oprichting omarmde De Coöperatieve Samenleving (met TSG Netwerk als achterliggende coöperatie) de Omgevingswet middels een aantal evenementen waaronder:

- Op 4 juli 2016 organiseerden we, samen met het Programmabureau Aan de Slag met de Omgevingswet een seminar “**Ontwerpen met de Omgevingswet**”, te gast bij ons eigen Marconia in Rotterdam. De Omgevingswet werd en wordt afwisselend -bij wijze van spreken- als ‘groene kaart’ of als ‘rode kaart’ veelvuldig door De Coöperatieve Samenleving gespeeld.
- Het **Programma Baanbrekend** in Wierden/Twente, inclusief de Camping Onbestemd in september 2016;
- **Drie DCS-Werkconferenties** op 22 november 2016, 15 december (i.s.m. Coöperatie Bommelerwaard) en 2 maart 2017 over Gebiedswaarde, respectievelijk de Energietransitie en het (Rijnlands) Gebiedsarrangement - alle drie binnen de context van de Omgevingswet.;
- Een heel belangrijke mijlpaal was voorts op 17 november 2017 met de “**Oefenrechtbank Omgevingswet**”, tijdens de internationale “State of Conflict”-conferentie van de Universiteit van Amsterdam. ‘Ons’ dubbele buurtschap Notter-Zuna (gemeente Wierden) stond daarbij centraal in een fictieve situatie 2023, waar gepensioneerde Raad van State rechter Willem Konijnenbelt oordeelde over de bestendigheid van een windpark binnen de Omgevingswet¹. En die was streng, maar het bracht ons een berg aan belangrijke inzichten.
- En voor het Nederlands Gesprekscentrum / **Binnenlands Bestuur** verzorgden we een workshop naar aanleiding van de Notter-Zuna Oefenrechtbank.

In december 2018 noemde en roemde **Minister Ollongren** onze aanpak in Wierden (Oefenrechtbank Notter Zuna) op pagina 1 in haar voortgangsbrief aan de eerste en tweede kamer over de Omgevingswet met ‘participatie nieuwe stijl’.

De uitkomsten van de Oefenrechtbank zijn (mede) vertaald naar Onderwijskundige (= tevens lerend en ontwikkelend) **Uitgangspunten van het Programma Het Gebied is de Klas**.

¹ <https://aandeslagmetdeomgevingswet.nl/thema/inspiratiegids/anderen/praktijkverhalen/praktijkverhalen/juridische-toets/>

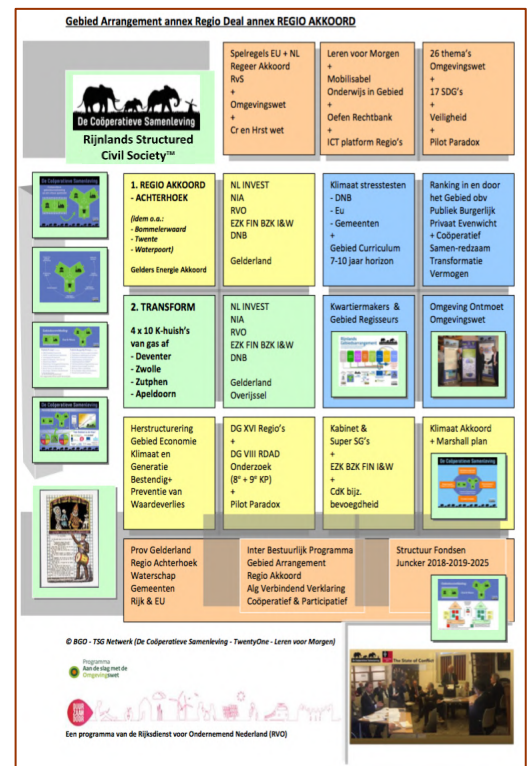
1.3 Oplossingsrichting bij het vraagstuk

De Coöperatieve Samenleving werkt aan een model voor die nieuwe governance van het gebied. Centraal daarbij staat enerzijds de ontwikkeling van de Rijnlandse **Gebiedscoöperatie** en anderzijds het Rijnlands **Gebiedsarrangement**. De Gebiedscoöperatie om het gebied zelf (bewoners, ondernemers, scholen enz.) vanuit zelfverantwoordelijkheid te verbinden aan de lokale gebiedsopgaven. En het Gebiedsarrangement om daarbij de nieuwe verhouding tot de samenwerkende overheid te beklinken. Dit laat zich goed verankeren binnen een Regio Deal (liefst met, maar kan ook zonder Rijksfinanciering vanuit een Regio-enveloppe).

Deze combinatie van Rijnlandse Gebiedscoöperatie en Gebiedsarrangement is de bodemplaat voor de transitie van publiek-privaat naar publiek-*burgerlijk*-privaat. **‘Rijnlands’** omdat het model bouwt op een tweede Europese spelregelset naast die van de Vrije markt (mededinging, verboden staatssteun enz.), namelijk die van het Regionale Beleid ‘voor sociale cohesie en de economische structuurversterking van het gebied’. We kiezen voor deze tweede spelregelset omdat het klimaatprobleem niet een is van publieke voorzieningen of een imperfectie van de markt - en zich als zodanig dus ook niet laat oplossen. Deze Rijnlandse gebiedscoöperatieve benadering gaat dus (in de specifieke context van klimaat/energie) veel breder en verder dan de oprichting van ‘een lokale duurzame energiecoöperatie’.

Met “Het Rijnlands Gebiedsarrangement” (DCS/RVO JLE2019119; zie *miniatuur plaatje als verwijzing*) heeft De Coöperatieve Samenleving een **nieuw model** gepresenteerd van hoe op gebiedsniveau vanuit het gebied een stelsel van **samenhangende afspraken** mogen en kunnen worden gemaakt, dienend aan de grote transitie waar we als economie en samenleving vóór staan. Het model is geborgd onder meer binnen het Europese recht van de regio’s en landelijk de Omgevingswet. In dit model menen wij de oplossing te zien voor de grote transitie die nodig is en om die georganiseerd te doen laten verlopen. Het model is geen eindplaatje maar een ‘lerend model’ dat zich steeds verder ontwikkelt. Dit gestructureerd leerproces hebben we “Het Gebied is de Klas” genoemd. Van verschillende kanten en op basis van diverse praktijkervaringen wordt input gegeven voor dit proces om het Rijnlandse Gebiedsarrangement steeds verder te vervolmaken en toepasbaar te maken.

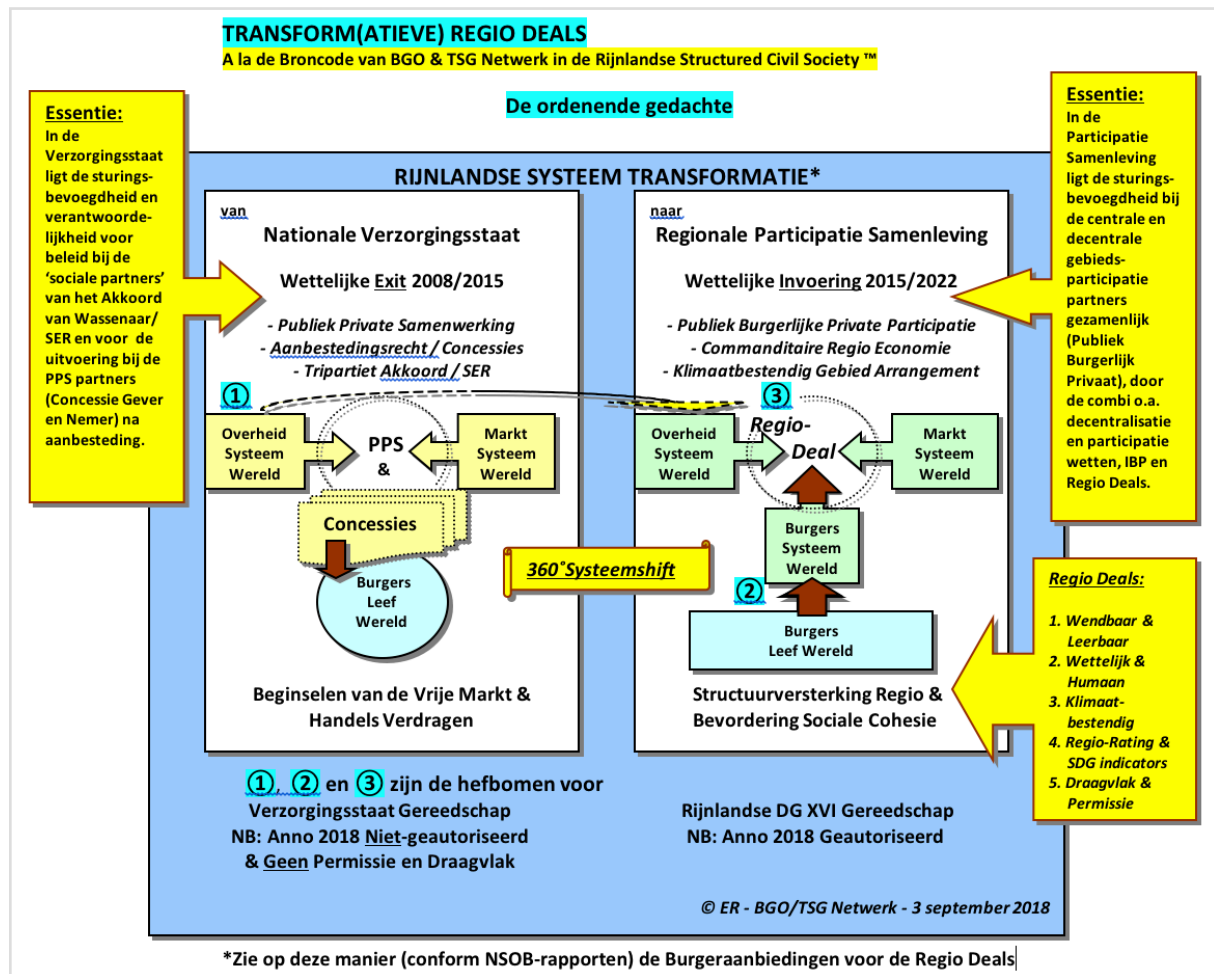
Vanuit de gebiedspraktijk wordt ernaar gevraagd dit model **handen en voeten** te geven. De vraag is echter **asymmetrisch**. Vanuit sommige gebieden (de Bommelerwaard, Friesland, Amsterdam, Rotterdam, Almere, Breda, Nieuwkoop) komt de vraag vanuit de leefwereld, vanuit gebieden die aansluiting vinden bij De Coöperatieve Samenleving. Elders komt de vraag vanuit de systeemwereld (Achterhoek, IJsseldelta, Wierden/Twente). Soms komt de vraag vanuit de systeemwereld zonder dat de verbinding met een gebied al gevonden kan worden (RWS-BU Natuurlijk Kapitaal). Ook de vragen vanuit de systeemwereld komen bijna als vanzelf terecht bij De Coöperatieve Samenleving als gebiedscoöperatieve kennispartner.

De asymmetrie zelf van deze vraag laat zien hoe lastig de transitie is! De spanning tussen systeemwereld en leefwereld is (nu nog) dusdanig dat op locatie niet dezelfde vraag wordt gesteld.

Dit stelt het gebiedsleren voor een extra uitdaging, waarbij de diverse 'gelijksoortige' actoren in de diverse gebieden ook van/bij elkaar zullen moeten leren (overheid bij overheid, burgers bij burgers).

1. Het verbinden van overheid aan het nieuwe participatieve instrumentarium, danwel
2. Het organiseren van burgers, klaar voor het nieuwe samenspel, en
3. Het bijeenbrengen van hen beide in het model van het Gebiedsarrangement verankerd in/ samenhangend met een Regio Deal, is onze volgende stap (zie nummering onderstaand plaatje).

2. Verslag: Ontwikkeling Leergang “Gebied is de K(l)as” vanuit de lerende gebiedspraktijk

2.1 Nadere uitwerking Rijnlands Gebiedsarrangement op gebiedsniveau.

Om deelname in het Leer Doe programma voor de uitwerking van het Rijnlands Gebiedsarrangement op gebiedsniveau te formaliseren hebben de volgende gebieden inmiddels een ‘Verklaring van wederzijds vertrouwen en gedeelde overtuigingen’ getekend (*zie bijlage 1*):

- a. Coöperatie Brundtland (Breda) op 30 januari 2019;
- b. Coöperatief Centrum voor Regionaal Voedsel op 31 januari;
- c. Coöperatie Marconia (Rotterdam) op 22 februari;
- d. Coöperatie Bommelerwaar op 25 februari;
- e. (Een Verklaring voor Gebiedscoöperatie Almere is actueel nog in ontwikkeling.)

Het gaat hier om gebiedsontwikkeling in de praktijk, waar de samenwerking van De Coöperatieve Samenleving als distributiepartner met haar lokale (vaak coöperatieve) partners leidt tot nadere uitwerking en inrichting van het Gebiedsarrangement tussen partijen van Overheid, georganiseerde Burgerij en Markt.

2.2. Bijeenkomsten “Het Spel om de Ruimte”

Binnen het kader van de RVO-opdracht “Het Gebied is de K(l)as” en de DCS-zelfopdracht “Het Spel om de Ruimte” (zelfopdracht nadat Leren voor Morgen een offerte niet honoreerde) is een tweetal bijeenkomsten georganiseerd om het gestructureerd ‘gebiedsleren’ een formele kick-off te geven in samenwerking met Aeres Hogeschool Wageningen: op 7 December 2018 en 8 maart 2019, waarbij de in 2.1 genoemde initiatieven hun ervaringen voor reflectie deelden (*zie ook hoofdstuk 4*). Het zesjarige programma “Het Gebied is de K(l)as” (2019-2025) voorziet in een ‘couveuse-omgeving’ waarmee gebiedsinitiatieven vanuit de Rijnlandse gebiedsaanpak Omgevingswet-bestendige stappen kunnen nemen.

Insteek: het bouwen van een onderwijskundig gebiedsprogramma in, met, voor en door de gebieden, deels inhuren van juridische en certificeringskennis, het houden van bijeenkomsten om het programma te toetsen en het doen van interventieprogramma’s in urgente situaties. Binnen de bijeenkomsten werd ingestoken op het monitoren van de competenties van de informele en formele trekkers van de initiatieven – ter inrichting van het curriculum voor Change Agents, Mediators en Umpires, drie nieuwe dienende sturingsfuncties onder impactvolle gebied(her)ontwikkeling in het tijdperk van de Omgevingswet.

Daarbij wordt het Rijnlands Gebiedsarrangement uitgelegd in samenhang met de systematiek van de Regio Deal (zoals reeds aangevraagd door Coöperatie Bommelerwaar), waardoor aanvragen voor Regio Deals robuuster en vitaler kunnen worden opgesteld en ingediend voor de eerstvolgende tranche medio 2019, onder andere voor Circulair Friesland.

De aanpak en resultaten van de twee bijeenkomsten van Het Spel om de Ruimte / Het Gebied is de Klas, kunnen door De Coöperatieve Samenleving nu al elders worden gebruikt binnen RVO DuurzaamDoor, waaronder concreet de Participatie Tafels Water, Energie en Regionale Netwerken (16 april Steyl – Limburg; *zie bijlage 2 voor de uitnodiging*).

2.3 Onderwijskundig programma

Er wordt gewerkt aan een veilige lerende omgeving (Legal Learning Value Lab), gericht op het op competentieontwikkeling mobiliseren van alle maatschappelijke, bestuurlijke en bedrijfskundige krachten en actoren in een commanditair Rijnlands Gebiedswaardenproces. Het gaat over het voorkomen van schade door interventies (en dus risico-mitigatie, verzekering en financiering) door on-demand competentie ontwikkeling te leveren leidend naar adequate waarde behoudende en waarde ontwikkelende oplossingen.

Gebiedsgericht leren om in halftime sturend op klimaatbestendigheid, humaniteit en wendbaarheid de diverse transitieopgaven aan te pakken waar overheid, markt en burgers van elkaar leren, via een certificeerbare gebied en sector gerichte onderwijsaanpak. De nadere uitwerking van het Gebiedsarrangement is een vrucht van dit onderwijskundig programma.

3. Programma “Het Gebied Is De K(l)as”

De Programmastructuur is uitgewerkt op vier niveaus / in vier dimensies:

1. **Context:** Binnen welke maatschappelijk-juridische context (‘schuivende panelen’) bewegen we? (NB: de overstap van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving met tal van maatschappelijke opgaven en de implementatie van o.a. de Omgevingswet - maar waar het “hoe” niet is benoemd);
2. **Focus:** Het ontwerp van het leerprogramma “Het Gebied is de K(l)as” als gestructureerde aanpak voor gebieden om zich het nieuwe Rijnlands-coöperatieve gebiedsontwikkelingsmodel lerend eigen te kunnen maken binnen een doelmotiverende termijn en met veilige, geborgde aanpak;
3. **Samenhang:** Hoe hangt dit gebiedsleerprogramma samen met die bewegende omgeving en andere programma’s van vernieuwende/duurzame onderwijsinstellingen en het Rijk die gericht zijn op het bevorderen van de transitie op (volgens het Rijksbeleid) gewenste wijze?
4. **Oog-hand-coördinatie:** En hoe (en waar) gaan we de uitvoering van het leerprogramma (op het niveau van DCS) in/met de diverse verbonden gebieden en, vanuit het leren, de gebiedspraktijk zelf (op niveau van de lidcoöperaties) de komende zes jaar dan vormgeven?

3.1. CONTEXT: Binnen welke maatschappelijk-juridische context bewegen we?

(Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving)

Beleidsperspectief 2019 -2025: welke omstandigheden worden dominant en relevant?

Er ontstaat een nieuwe fase onder de Omgevingswet. Onder Omgevingswet mag iedereen – 17 miljoen mensen - een Omgevingsvisie starten, ook de burger. Vanaf 2021 treedt de **Omgevingswet** in werking. Het doel is een duurzame samenleving: een cultuurverandering naar groei waarbij niet meer waarde wordt onttrokken dan gecreëerd”. Het gaat bijvoorbeeld over het tegengaan van (en inspelen op) klimaatverandering, behoud van biodiversiteit en afhankelijkheid van schaarse grondstoffen, rekening houdend met regionale verschillen en ruimte en consistente regels voor initiatieven. In tegenstelling tot de huidige Wet ruimtelijke ordening wordt **iedereen verantwoordelijk** voor en krijgt iedereen een **rechtspositie** in de fysieke leefomgeving. Participatie, integrale oplossingen, functietoedeling en een evenwichtige belangenafweging zijn de pijlers van de wet. Uitgangspunt is dat je **geen schade** aan anderen mag toebrengen.

De Omgevingswet stelt een integrale en participatieve aanpak als harde eis.

De wet is onverbidlijk maar men realiseert men zich dat onvoldoende: vanaf 1 januari 2021 zal de oude aanpak - volgens de Wet op de Ruimtelijke Ordening - onder de Omgevingswet, inclusief daaruit voortvloeiende vervolgacties, niet meer voldoen. Het is zonde van alle inspanningen, gemaakte kosten en voorgenomen investeringen als je op dat moment eerst je huiswerk over moet doen.

Voorzorgbeginsel – Actieve betrokkenheid van burgers

Er moet worden aangetoond dat een zorgvuldige en evenwichtige belangenafweging heeft plaatsgevonden met betrokkenheid van alle stakeholders in het gebied. Daarvoor is een sociaal innovatieproces nodig met minimale responstijd (slagkracht & korte looptijd) en maximale interoperabiliteit (meteen toepasbaar en leverbetrouwbaarheid).

Economisch systemische inpasbaarheid

Aansluiting wordt gezocht bij de strategie van de financiële sector om maatschappelijke en ecologische risico's (klimaatverandering, waterschaarste, grondstoffenschaarste, verlies van biodiversiteit en mensenrechtencontroverses) en de integraliteit daarvan te gaan waarderen en in regelgeving op te nemen voor EUR 4,3 biljoen aan investeringen van de Nederlandse financiële sector.

Consequentie

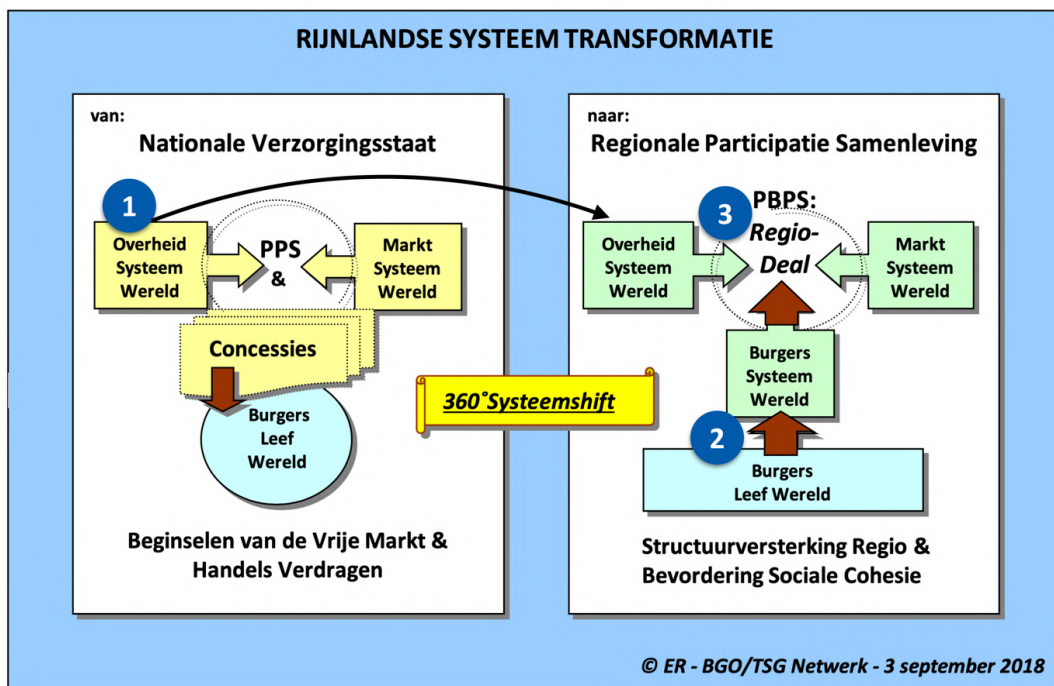
Om dat te verduidelijken: wat voor zin heeft het om nu te investeren in verduurzaming van huizen en in gebiedsontwikkeling als je weet dat je gebied - door bodemdaling, horizontale of verticale waterdreiging, luchtvervuiling - niet klimaatbestendig is? Kun je gebieden een waardering geven voor de mate (wendbaarheid) waarin zij in staat zijn zich klimaatbestendig te organiseren?

Cultuurverandering - Samenwerking tussen en met alle stakeholders

Samenwerking tussen alle stakeholders is dé oplossing voor de opgaven. Er wordt veel geoefend maar er is (nog) geen overgangsrecht. De Oefenrechtbank Notter Zuna leert ons dat een zorgvuldige inrichting en begeleiding van het gebiedsproces, de besluitvorming en toewijzing nodig is om te voorkomen dat gebiedsprocessen geheel of gedeeltelijk over moeten worden gedaan met vertragingsschade tot gevolg.

Ook overheden en marktpartijen moeten **leren**. De grote opgaven én de Omgevingswet eisen samenwerking, wendbaarheid, voorkomen van schade en rechtvaardige belangenafweging. Het proces leidt ertoe dat de rollen van de verschillende partijen steeds wisselen: van faciliteren naar participeren naar regisseren: de regisseur is het volgende moment participant, de leider is het volgende moment leerling.

Onderstaande plaatje (*de kern van het plaatje uit hoofdstuk 1.3, maar nu met aanvullende toelichting*) beeldt de omvang uit van de overstap van 'oud' naar 'nieuw' en de uitdagingen die dat oplevert voor de systeemwerelden van overheid en markt en de leefwereld van de burger.

Bovenstaande plaatje agendeert **drie grote opgaven**:

1. Er ligt een taak bij de **stroomwereld** van de overheid om zich voor te bereiden op (het ontwikkelen van) de regels van de nieuwe, gebiedsgerichte participatiesamenleving. Instrumentarium ontbreekt. Bovendien schort het nogal eens aan de juiste, faciliterende houding van de overheid om in verbinding te treden met de leefwereld van de burgers en andere geledingen in het gebied;
2. Ook aan de kant van de **leefwereld** dient een ontwikkeling plaats te vinden. Om als actieve actor het speelveld van de nieuwe, Rijnlandse participatiesamenleving te betreden moet het gebied zich gaan organiseren rondom de gebiedseigen opgaven. Van daaruit kan men de overheid (en vervolgens ook de markt, vanuit een dienende rol) tegemoet treden;
3. De **interactie tussen de overheid en het gebied** die beide hun nieuwe rollen en taken beseffen, moet worden vormgegeven in nieuwe (gebieds)afspraken, een nieuw maatschappelijk akkoord, in onze bewoordingen: "Het Rijnlands Gebiedsarrangement". Dat gaat niet van de ene dag op de andere, maar is een lerend proces. Daarom de behoefte aan een meerjarig gebiedsleerproces: "Het Gebied is de K(l)as". Met het naderen van de Omgevingswet moet je -wetens- nu niet meer teruggevallen in de oude reflex van publiek-private samenwerking (overheid en markt/sector) zónder serieuze (burger)participatie. Dus: publiek-burgerlijk-private samenwerking structureren.

3.2 FOCUS: Rijnlands Coöperatieve Gebiedsontwikkeling volgens "Het Gebied is de K(l)as" (Taakstelling van het programma 2019-2025)

We maken een systeem-overstap. Dat vraagt heel veel: **aanleren, afleren**. Aanleren van het werken onder nieuwe systeemregels (bijv. Omgevingswet) en afleren van het werken onder oude/aflopende systeemregels (bijv. Wet Ruimtelijke Ordening). Van een publiek-private ordening naar een publiek-burgerlijk-privaat samenspel. Met het besef daarbij, bijvoorbeeld, dat onder de nieuwe Omgevingswet er 17 miljoen direct verantwoordelijken zijn voor de Omgeving. Daarmee als 'wake up call' en startpunt voor een hele nieuwe aanpak, want we zullen ons anders tot elkaar moeten gaan verhouden. Maar laten we het vooral voor die 17 miljoen en hun instituties 'lerend' maken.

Kunnen we daarbij de vertaling maken **van innovatie naar vernieuwing**: vitaliteit, wendbaarheid, slagvaardigheid en impact? Van innovatie die nu op de publiek-private plank blijft liggen naar toegepaste systeeminnovatie en een omgeving waarbinnen innovatie überhaupt geïmplementeerd kan worden – ten behoeve van die 17 miljoen/ het gebied. Het organiseren/handelen in overeenstemming brengen met de nieuwe wetsomgeving zodat je economische en gebiedsordening correct *mag* toepassen. Zonder dat de processen stil komen te liggen bij de introductie van die nieuwe wetsomgeving. Het borgen binnen de lerende omgeving (Het Gebied is de Klas) geeft ruimte om *langer* de transitie naar die nieuwe wetsomgeving (Omgevingswet) te mogen doorlopen, onder goedkeurende toezicht van de Raad van State, en zo met behoud van de grondbeginselen van de rechtsstaat vanuit zelfredzaamheid gebiedsschade te kunnen voorkomen.

Door een gestructureerde **zesjarige onderwijskundige omgeving** te maken binnen de kaders van het programma 2019-2025, is de ontwikkeling en implementatie van een geordend sociaal innovatieprogramma waarin rijksOverheid, lokale Overheid, Opleiding, Onderzoek, Onderop (Burgers) en Ondernemers (de 6 O's van RVO) leren om - op inhoud en op proces - samen te werken aan de

grote (Groene en Blauwe) gebiedsopgaven in de wisselwerking tussen stad en ommeland, praktisch uitvoerbaar. Dat is ook de wijze waarop de Omgevingswet gaat werken.

Het is dus tegelijkertijd een programma dat lerende gebiedsontwikkeling onder de Omgevingswet implementeert. Daarmee hebben we de sleutel tot een nieuw, **gebiedsgericht waardensysteem**: via een 6 jaars lerend gebiedsproces ontstaat via de lerende aanpak waardebehoud en toekomstbestendige waardeontwikkeling, waarmee het gebiedsproces beter financierbaar en (her)verzekerbaar wordt, zeker binnen het perspectief van klimaatverandering. Het gebiedsproces wordt regelmatig aan de Omgevingswet getoetst door de Raad van State zodat ter plekke juridische kaders ontstaan die richting geven aan en meteen geïmplementeerd worden in de praktijk. Zo kun je de huidige en toekomstige gebiedsprocessen binnen de kaders van de Omgevingswet laten landen én schade voorkomen.

‘Vacatures’ in het gebiedsproces (leeropgaaf)

We hebben het over een heel nieuw proces van gebiedsontwikkeling. We moeten leren en dat begint met ‘ontleren’: afscheid nemen van de routine van gebiedsontwikkeling ‘oude stijl’ (die in de nieuwe wetgeving niet meer toelaatbaar is). Dat vraagt enerzijds het meenemen van alle relevante gebiedsactoren (‘iedereen’ in feite) in de houding en werkwijze die past bij die ‘nieuwe stijl’. Anderzijds vraagt het om de ontwikkeling van nieuwe functies binnen het gebiedsproces die nodig zijn voor een goed samenspel tussen systeemwereld en leefwereld in het gebied – en de bijbehorende gewenste competentie-ontwikkeling van de verschillende deelnemers. Daarin voorziet “Het Gebied is de K(l)as” middels de opleiding in de gebiedspraktijk en in samenwerking met diverse hogescholen en andere onderwijspartners, verbonden aan het DuurzaamDoor-transitieprogramma van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) en het Vitale Regio’s beleid, van personen in onder meer de volgende drie rollen:

- De gecertificeerde **‘Rijnlandse Change agent’** (de katalyserende pionier in het gebied). In de gebieden zijn het de **pioniers** (in de ‘onderstroom’) die de nieuwe oplossingen ontwikkelen. Oplossingen die niet in de oude systeemstructuren passen. Het zijn vaak doeners die veel voor elkaar krijgen maar structureel tegen de oude systemen en regels van overheden en/of marktpartijen aanlopen, onvoldoende door hebben welke belangen spelen, hun ideeën en concepten onvoldoende beschermen en door tijd- en/of geldgebrek uiteindelijk stoppen. Hun positie te borgen is van groot belang. *(Zie bijlage 3 voor een beschrijving van het verhaal van een van de ‘change agents’.)*
- De gecertificeerde **‘Rijnlandse Gebiedsmediator’** (de proactieve coach die je bijvoorbeeld al waarschuwt voorafgaand aan de botsing; werkende gedurende vier fasen, te weten crisismechanisme, creatiefase, beheersfase en procesclearing).
- De gecertificeerde **‘Rijnlandse Gebiedsumpire’** die (namens de Raad van State en andere gerechtelijke instanties) toeziet, vanuit redelijkheid, billijkheid, zorgplicht en het vereiste van niet schaden, op de juiste vooruitgang van eindbeeldplanning naar wendbaarheidsplanning in het gebiedsproces en in de toepassing van het Gebied is de K(l)as-traject), die als sleutelfiguren acteren binnen de Rijnlands coöperatieve gebiedsontwikkeling.

NB: Het Gebied is de K(l)as voorziet ons van een reisgids gedurende een langdurig getemporeerd proces in stappen van zes maanden tot uiteindelijk de komende zes jaar. Zo regelen we een leeromgeving (couveuse) in die ruimte zal bieden om het gebied fouten te kunnen laten herstellen die onvermijdelijk zullen zijn bij onmiddellijke invoering van de Omgevingswet. We (TSG en BGO met

Broncodeteam, in samenwerking met DCS) ontwikkelen “Het Gebied is de K(l)as” onderwijskundig (en lerend/ontwikkeland) samen met Aeres Hogeschool Wageningen en EcoSchools en verzorgen de begeleiding/detachering van mediators en umpires (in samenwerking met Stichting ProjectKomPassie).

3.3. SAMENHANG: Het gebiedsleren en andere programma’s van onderwijsinstellingen en het Rijk?

(Gedachtelijn over arbeidsmarkt, werkgelegenheid, scholing en onderwijs (sociale cohesie en economische structuurversterking)

“Wij stapelen geen projecten, wij voeren een programma. En: ons programma kan ook jullie programma zijn” - dat was op 17 januari 2019 de kernboodschap vanuit DCS aan het verbrede programmateam van RVO DuurzaamDoor.

Een hybride strategie voor de Duurzame Gebiedsontwikkeling, waarbij de arbeidsmarkt en de opleidingen in dynamisch evenwicht worden gebracht.

Hoe

1. Door in de vormgeving van o.a. de Regio Deals de regio-ontwikkeling (arbeidsmarkt) gestructureerd te koppelen aan de onderwijs- en opleidingsstrategie van de Regio (HRM-strategie van de duurzame transitie);
2. Door vanuit de samenwerkende opleidings- en kennisinstututen stap voor stap in co-creatie en wederkerigheid voor, door en met het gebied en haar partners kennis en kunde te ontsluiten, en arbeidsmarkt, werkgelegenheid en scholing en onderwijs te helpen balanceren.

Systeem-doorbraak Gebiedsleren

Voor een duurzame economie en samenleving is een systeem-doorbraak nodig; meer dan een aanpassing van het bestaande systeem. Dat is per definitie een proces waarin geleerd (en ontleerd) moet worden. Dat vraagt een vorm van leren voor iedereen die *niet in ‘schoolbanken’* te vinden is. Een van de kenmerken van het ‘nieuwe’ systeem dat we beogen is dat duurzame evenwichten (ecologisch, economisch en sociaal) ontstaan op gebiedsniveau. Op gebiedsniveau omdat alle duurzaamheidsopgaven samenkomen in het gebied. Het leren dat nodig is dient dus vooral te gaan over het leren samenwerken op gebiedsniveau. Gebiedsleren bepaalt de mogelijkheden tot waardenbehoud en waardenontwikkeling in van en door het gebied zelf.

Vroeger

In het tijdperk van de verzorgingsstaat gaat het om schaalbaarheid en kenniseconomie op basis van topsectorenbeleid en wetenschappelijke clusters en grote gebiedsarrangementen van Rijkswegen (Zuiderzeewerken, Vinex-locaties, Delta Programma Ruimte voor de Rivier, etc).

Nu

In de participatiesamenleving gaat het om de gebiedsopgave door nieuwe taal en kennisontsluiting met tussen en door alle leeftijdscategorieën, alle maatschappelijke economische culturele ideologische en leef- en systeemwerelden, alle sectoren en bestuurslagen en leefgemeenschappen. Gebiedsleren in de participatiesamenleving vereist aldus een andere kennisuitrol en - distributiestrategie en uitvoering, die wederkerig en verbindend is, dienend onder het algemeen belang en de grote maatschappelijke en ecologische en economische gebiedsopgaven – een permanente a la carte kennisuitwisseling.

Verbinding in **Regio Deals** - de gebiedsgebonden maatschappelijke vraagstukken. De gedachte is dat het gebiedsleren binnen de kaders van de gebiedsopgaven - zoals hierboven beschreven - een balancerend evenwicht kunnen vinden, door in de Regio Deals de verbinding te maken.

Wij verbinden zo het onderwijs aan het regionaal bedrijfsleven en de gebiedsgebonden maatschappelijke vraagstukken. De school gaat de buitenwereld in en de buitenwereld komt binnen in de school. Dit doen we door met studenten te werken aan projecten die waarde toevoegen aan de omgeving. In deze projecten zijn meerdere disciplines en meerdere rollen nodig. We werken daarom met studenten uit MBO, HBO en WO onderwijs van verschillende studierichtingen. In een projectteam. Multi-level en multidisciplinair.

3. 4. OOG-HAND-COÖRDINATIE: “De Gebieden zijn de K(l)as” in de uitvoering (2019-2025)

Het leren en organiseren vanuit het Rijnlands gebiedsontwikkelingsmodel toe te passen op onze diverse gebieden ‘thuis’, gebruik makend ook van de systematiek van onder meer de City Deals en Regio Deals – dat is de uitdaging.

Het Rijnlandse gebiedsleerprogramma “Het Gebied is de K(l)as” is met een eerste bijeenkomst op 7 december 2018 **van start gegaan**, passend binnen de opdracht daartoe verstrekt vanuit de RVO Participatietafel Regionale Netwerken. Op 8 maart vond de tweede kwartaalbijeenkomst plaats, gekoppeld aan een DCS-ledenbijeenkomst. Vier gebieden tekenden samen met DCS inmiddels hun “Verklaring van wederzijds vertrouwen en gedeelde overtuigingen”, als entreeticket tot “Het Gebied is de K(l)as”: Brundtland/Breda, CCRV/Noord-Nederland, Marconia/Rotterdam, en Bommelerwaard/Rivierenland. Inspiratie Inc/ Gebiedscoöperatie Almere is eveneens deelnemer.

Ook hierbij geldt: ‘over het geheel en elk detail’ - vanuit het positieve mens- en wereldbeeld waarbinnen ieder medeverantwoordelijkheid draagt, ieder voor zijn/haar eigen deel. Zo werkt DCS met haar verbonden netwerken aan de maatschappelijk-economische transitieopgaven van het gebied.

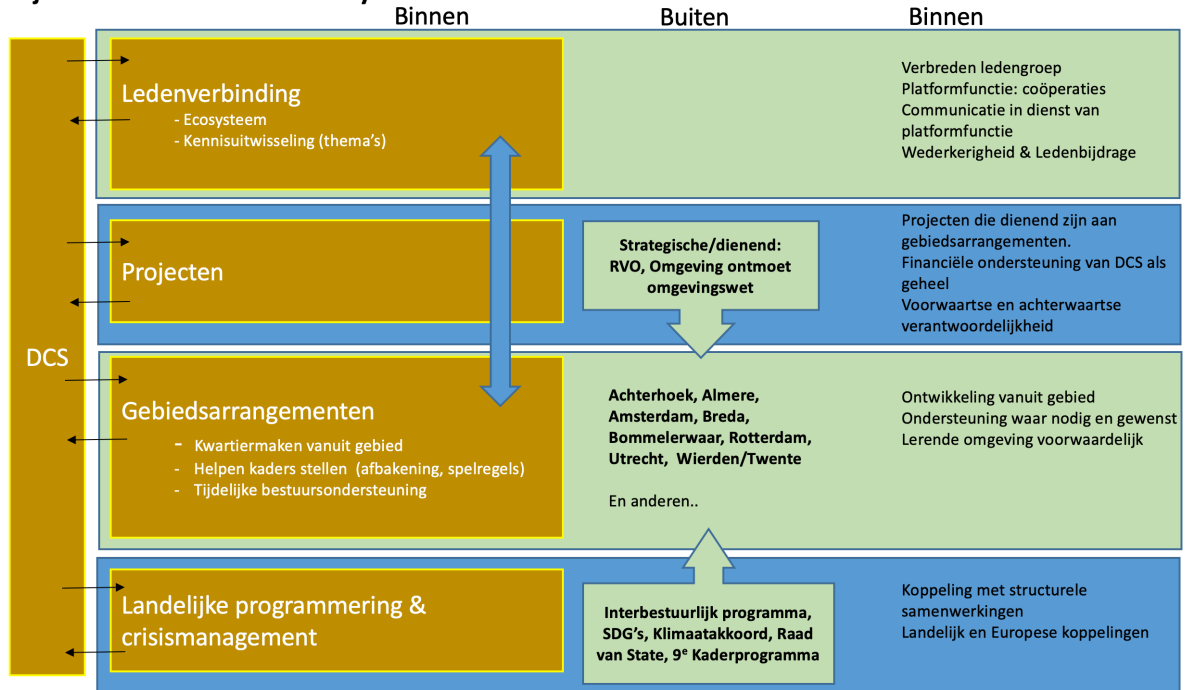
Rijnlandse Leer-doe-uitgangspunten

Binnen het gebiedsleren kijken we inhoudelijk/ bij de beoordeling van activiteiten opnieuw vanuit het perspectief van context – focus – samenhang en oog-hand-coördinatie. Hoe ‘scoort’ men op deze diverse onderdelen en hoe kan het leren lokaal, aan de hand van de gebiedsactiviteiten, worden versneld? We structureren de gebiedsactiviteiten in drie fasen: Procesinrichting, Ontwikkeling en Implementatie. Dit is niet goed mogelijk in een rigide structuur; in de praktijk zal deze dan ook deels organisch zijn, inspeland op nieuwe ontwikkelingen opdat tijdig, passend en kloppend de oplossing kan worden aangebracht, in samenspel met de ‘coalition of the willing’.

Samenhang Rijnlands gebiedsmodel binnen de DCS-ledenorganisatie

Basisstructuur van werken van De Coöperatieve Samenleving, toepasbaar voor de verankering van “Het Gebied is de K(l)as” in de diverse gebieden en ook bruikbaar voor het werk in de gebieden zelf:

Rijnlands Structured Civil Society

3.5 Curriculum- en Evaluatiecriteria voor het gebiedsleerproces (onderhanden werk)

Context – Schuivende panelen van Omgevingswet (en EU-spelregels DG XVI)

- Voorzorg
- Aansprakelijkheid
- Verzekerbaarheid
- Financierbaarheid

Focus – Rijnlands-economisch gestructureerde burgerparticipatie

- Coherent actieprogramma tot oprichting en inrichting van Gebiedscoöperatieve waardebehoud en waardeontwikkeling
- Rendement en waardeontwikkeling
- Schadepreventie

Samenhang – Vitaliteit in en van het gebied

- Handelingsverlegen
- Handelingsperspectief
- Handelingsbekwaam
- Handelingsbevoegd

Oog en Hand Coördinatie – wendbaarheid en slagvaardigheid in en van het gebied

- Tijdig
- Proactief
- Responsief
- Reactief

Ordenende Thema's

- Rijnlandse Gebiedsarrangement
- Dienst van Algemeen Economisch (Gebieds)Belang
- Rijnlandse Gebiedseconomie volgens DG XVI
- De (invoering van de) Omgevingswet
- Het IBP (Inter Bestuurlijk Programma)
- De RESsen (Regionale Energie Strategieën)
- Regio Deals
- City Deals
- Europese Structuurfondsen
- Het Negende Kaderprogramma voor Research & Development, Application & Dissemination
- Klimaatadaptatie
- De gebiedstoepassing van de SDG's (VN Sustainable Development Goals)

Landelijk (generieke programma onderdelen)

- Ontwikkelbijekomsten bij/ in samenwerking met Aeres Hogeschool (Wageningen)
- Samenwerking met DuurzaamDoor - Leren voor Morgen / en de overige RVO-Participatietafels
- Deelname in de "State of Conflict Conference" te Amsterdam
- Samenwerking met lectoraten en faculteiten van diverse hogescholen en universiteiten in het land, waaronder Mieke Oostra van Hogeschool Utrecht.

Per gebied (maatwerk Gebied is de Klas programmering)

1. Jaarlijkse kick-off bijeenkomst met gebiedsnormjaartaak
2. Regionale Transitie Academie – PTRN stijl / GebiedsLeer-Doe-Arrangement (GLDA) 6 jaar
3. Rijnlandse Gebiedsumpire
4. Rijnlandse Gebiedsmediator
5. Rijnlandse Change Agent
6. Omgevingswet multi-actors - how to do & act
7. Next Generation 'Eco Schools'-programmering (voor alle generaties)
8. Periodieke/jaarlijkse Oefenrechtbank voor ontwikkelingsevaluatie per gebied (normjaartaak)

Gebieden waar we, in verschillende fasen, actief zijn:

- Noord-Brabant: Breda (Brundtland), Eindhoven, Oirschot (InnovA58 Living Lab, *mogelijk!*)
- Noord-Nederland (korte keten CCRV), Leeuwarden, Noord Oost Friesland (Biogov Interreg programma voor biodiversiteitsherstel in zeven Europese regio's), Havelte (bollenteelt)
- Zuid-Holland: Rotterdam Marconia, Krimpenerwaard, Nieuwkoop
- Almere/ Flevoland
- Rivierenland, Coöperatie Bommelerwaard, Waardenburcht Haaften, West-Betuwe
- Amsterdam MRA, Noordoostvleugel Deltametropool
- IJsseldal: Apeldoorn, Deventer, Zutphen en Zwolle
- Twente: Wierden, Notter Zuna
- Achterhoek, Bronckhorst
- Gelderse Vallei/ Eemnes (Burgerboerderijen Jan Huijgen cs.)
- Noord-Holland: Den Helder, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier (HHNK), Waddenzee, Noordzee, Marsdiep Marinehaven
- Steyl Venlo Limburg / Noord-Brabant
- Zeeuws en Belgisch Vlaanderen: grensoverschrijdende grondaankoop Benelux/Noord West Europa
- Landelijk 'overall': Programma Verrijkende Landbouw: De ontwikkeling van een landbouwsysteem B (met volgende "Gebied is de K(l)as"-bijeenkomsten op 29 mei en 20 juni in Friesland).
- Enz.

4. Leer-Doe-Ervaringen met de 0-versie “Het Gebied is de K(I)as”

In dit hoofdstuk volgt een statusbeschrijving van vijf gebieden (Breda, Noord-Nederland, Rotterdam, de Bommelerwaard en Almere) die de afgelopen maanden al participeerden in “Het Gebied is de K(I)as” terwijl we het programma, deels vraaggestuurd, verder ontwikkel(d)en.

4.1. Coöperatie Brundtland, Breda

Context

Een ecologisch doordacht leefgebied van ten minste 250 woningen in Breda realiseren. Een gebied opwaarderen op basis van de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (Sustainable Development Goals, SDG's) en daarmee zelf de eerste SDG-Wijk van Europa ontwikkelen voor 2023. Coöperatie Brundtland wil daarbij nu al werken in de geest van de Omgevingswet. De oprichters zetten zich hier al vanaf medio 2016 voor in. In zo'n leefgebied kunnen mens en dier in een natuurlijk leefgebied ('leefwijk') heel goed naast en met elkaar leven. De toekomstige bewoners hebben zelf echt aandacht voor het realiseren van SDG-waarden en proberen samen met de gemeente en andere partners nu al de regels voor bouwen, infrastructuur/verkeer, openbare ruimte, natuurontwikkeling én sociale kracht van het leefgebied slim te verbinden. Het invullen van een gebiedsarrangement is daarbij essentieel om de waarden ook voor de lange termijn voor het gebied te behouden.

Focus

Coöperatie Brundtland is na een opstart met een bestuurlijk gedeelde visie in 2017, op 23 januari 2018 opgericht. Op dit moment zijn er circa 30 leden en enkele tientallen geïnteresseerden / aspirantleden. De kern van de activiteiten is in 2019 gericht op het verbinden van partners en het 'landen' op één van de plekken in de stad waar ruimte is voor zo'n omvangrijk plan. Het aangaan van een duurzaam, strategisch partnerschap met de gemeente Breda is daarbij de belangrijkste stap die Brundtland in 2019 wil zetten. Daarom wordt vanuit de 17 SDG's samen met een architect en adviseurs gewerkt aan een aantrekkelijk en realistisch ontwerp voor de leden én de gemeente Breda. Samen met ambtelijk vertegenwoordigers van de gemeente bekijkt Brundtland waar en hoe zo'n 'waardecase' voor nieuwe meerwaarde voor zowel de gemeente als Coöperatie Brundtland kan resulteren.

Samenhang

Een 'Gebiedsarrangement Ecowijk Breda' verbindt en versterkt de ambities van haar leden met die van het gemeentebestuur van Breda. In haar bestuursakkoord 'Lef en Liefde' presenteerde het College van Burgemeester en Wethouders in juni 2018 de ambitie om nog deze bestuursperiode 6.000 nieuwe woningen in Breda te bouwen (een verdubbeling t.o.v. voorgaande periodes). Bovendien wil Breda in 2030 'De eerste Europese stad in een groen park' zijn. En tot slot wil Breda deze bestuursperiode haar ambtelijke organisatie klaarstomen voor de Omgevingswet. De leden van Brundtland willen actief aan deze ambities meewerken en hiervoor een samenwerkingsverband aangaan voor ten minste de periode 2019-2022. In januari 2019 is daarom een samenwerkingsovereenkomst getekend met De Coöperatieve Samenleving en voorjaar 2019 starten studenten van de Breda University of Applied Sciences (BUAs) met het ontwerpen van een leefgebied in Breda met de waarden van Brundtland als uitgangspunt. Met 'De Coöperatieve Samenleving' is een overeenkomst gesloten om samen te werken aan het opzetten van een 'Rijnlands

Gebiedsarrangement' en de mogelijkheden te onderzoeken van Europese subsidies in bijvoorbeeld een Regio Deal daarvoor.

Oog-hand coördinatie

Mei / juni 2019 zal het gemeentebestuur van Breda presenteren waar, hoe en wanneer ze haar ambitie van 6.000 woningen in deze bestuursperiode denkt te kunnen realiseren. Brundtland wil hiervan graag een aanzienlijk deel van de 'groenere' woningen voor haar rekening nemen. Brundtland's visie, haar white paper van januari 2019 en de waardecase die maart – april ingevuld wordt, beogen het gemeentebestuur te verleiden met Brundtland in zee te gaan. In april worden daarom gesprekken met raadsleden ingepland, wordt meer de publiciteit opgezocht en zal een nieuwe waardecase gepresenteerd worden aan het gemeentebestuur. 'People, Planet, Prosperity, Partnership & Peace' kunnen zo naar de volle overtuiging van Coöperatie Brundtland leiden tot een 'Place' voor dit initiatief!

4.2. CCRV, Noord Nederland

Het "Coöperatief Centrum voor Regionaal Voedsel" is de start van een coöperatieve samenwerking van voedselproducenten, afnemers en inwoners in Noord-Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe) waarmee we met elkaar een gezond, sociaal en natuurinclusief voedsellandschap van bodem tot mond willen bewerkstelligen. Onze coöperatie komt voort uit de behoefte van regionale boeren, chefs en consumentencoöperaties die met elkaar in de regio een transparante samenwerking wensen omdat zij de meerwaarde van elkaar zien die (winst-gedreven) marktpartijen in het gebied vooralsnog niet voor ze oplossen. We voorzien dat we met deze oude markt onze grote maatschappelijke uitdagingen rondom biodiversiteit, bodemverschraling, volksgezondheid en tevens de economische krimp in het gebied niet gaan oplossen. Vanuit de coöperatie zijn we een nieuwe samenwerking aan het opzetten waarin wij met elkaar waardevol voedsel gaan produceren en consumeren en waarin kwaliteiten als bodem, het gebied, de voedingswaarde en de smaak centraal staan. Hiermee hopen we effectief bij te gaan dragen aan een aantal van de meest maatschappelijke vraagstukken in de regio.

Een bedrijfsvoering volgens de principes van de nieuwe Omgevingswet

We hebben ons verbonden met De Coöperatieve Samenleving (DCS) o.a. om nu al anno 2019 volgens de principes van de nieuwe Omgevingswet te kunnen gaan werken. Het is een uitdaging om het nieuwe (gebiedswaardengericht) denken intern en extern uit te leggen in deze oprichtingsfase van de coöperatie, omdat we nog niet precies weten hoe we dit moeten gaan toepassen en implementeren in de bedrijfsvoering (financieringsvormen, organisatiestructuur, etc) en wat de directe gevolgen ervan gaan zijn. Wij als initiatiefnemers, maar zeker ook de leden (zorginstellingen, ziekenhuizen, voedselcoöperaties en boeren) zien dankzij de presentaties van DCS een grote toegevoegde waarde wanneer we waardengericht met elkaar kunnen gaan samenwerken in plaats van marktgericht. Ikzelf (initiatiefnemer/change agent, Janco Heida) voel een grote behoefte tot kennisuitwisseling qua vormingsproces, een soort intervisie en gelijktijdig ook praktische handvatten, bijvoorbeeld hoe je financiering en een betaald lidmaatschap inricht. Ik zou heel graag zien dat we elkaar als verschillende gebieden en initiatieven in het land in deze vraagstukken gaan helpen.

Hulp nodig bij uitleg gebiedswaardengericht werken

Onze boeren, afnemers en financiers haken aan op het gedachtegoed van het CCRV en daarmee het gebiedswaardengericht denken. Als het echter praktisch gaat worden, dan weten we onvoldoende

welke keuzes we kunnen (of juist niet kunnen) maken en loopt het gesprek snel vast. Zodra het tijdens (interne) verkennende gesprekken gaat over financiën, investeren of de hoogte van de contributie voor coöperatie leden, kan ik het gebiedswaardengericht werken nog onvoldoende uitleggen. Daar hebben we hulp en ondersteuning bij nodig. Ook bij interne afstemming tussen bestuur en 'directie' met ideeën over bijvoorbeeld de inrichting van ons nieuwe pand, de nodige groentesnijderij, de distributie etc. is het soms nog moeilijk uit te leggen dat we hier anders moeten denken. Woorden als verdeelsleutel of rendement worden vaak door financierders of investeerders gebruikt. En ik weet niet of dat woorden zijn die bij gebiedswaardengericht werken horen. Ik ben benieuwd hoe andere (al opgerichte) coöperaties dat hebben ervaren of nu uitleggen naar hun interne en externe stakeholders. Ik weet niet of dat plenair of in groepen tijdens deze "Het Gebied is de K(l)as" sessies besproken kan worden. Ik kan me voorstellen dat jullie als DCS te druk zijn om al die vragen per coöperatie te beantwoorden. Ik denk wel dat daar behoefte aan is om en dat we elkaar daarin kunnen versterken.

Activiteitenoverzicht met logische fasering

We zijn momenteel met het CCRV-oprichtingsbestuur, kwartiermakers en eerste leden aan de slag om onze visie en missie verder uit te werken, de huidige activiteiten daarop te toetsen en ze te gaan structuren in een logisch gefaseerd overzicht. Daarna gaan we kijken waar wij in het proces welke stakeholders zouden moeten betrekken. Die wil ik dan graag met jullie delen en bespreken, zodat we gezamenlijk kunnen kijken waar wij in het proces zitten en op welke momenten wij de nodige ondersteuning nodig gaan hebben.

4.3. Marconia, Rotterdam: status update

Lokaal:

- Inrichting van het gebied is in ontwikkeling in lijn met eerder besproken ontwerp (De Groene Huiskamer). Focus is in de eerste fase op groen, de Stadsboswachter is aangehaakt;
- Afscheid genomen van niet realistische initiatieven;
- Met Vermaek een goed eerste gesprek gehad en de afspraak voor een vervolg. We willen graag samenwerken en kijken naar mogelijkheden. Die zijn nog niet concreet
- Met UJES in gesprek over samenwerking, goede klik en mogelijkheden in de combinatie van UJES, Marconia en Fruitvis
- Er komt in overleg met Gebiedscommissie een voetgangers aanpassing bij de tramhalte Witte Dorp naar het zuiden, het gezamenlijke hek van de Fruitvis en UJES zodat de verbinding met Oud Mathenesse op een natuurlijke manier ontstaat;
- Samen met stichting Joep en de Bouwkeet werken we aan een theaterproductie voor kinderen die bij mooi weer kan worden gespeeld in de theater tuin of bij slecht weer misschien in de Fruitvis. Ook bekijken we of we het Timmerdorp kunnen inzetten voor bouwwerken door de kinderen voor de inrichting van de Groene Huiskamer.

B&W 22 februari 2019:

Op 22 februari tijdens de bijeenkomst met B&W is samenwerking met de wethouders, gemeenteambtenaren en andere initiatieven in M4H en de omliggende wijken verder vormgegeven:

- Aan wethouders Kathman en Kurvers is Het Gebied is de K(l)asprogramma (Omgevingswet) toegelicht;
- Wethouder Kathman, Delfshaven, Oud Mathenesse, Schiemond en Marconia gaan in gesprek over fundamentele samenwerking m.b.t. de ontwikkeling van wonen en werken van M4H,

publiek burgerlijk private gebiedsontwikkeling binnen de Omgevingswet en maken gezamenlijk afspraken over het dienende gebruik van de 3 ha van Marconia;

- Oud Mathenesse, Schiemonde, Delfshaven en Marconia bereiden het gesprek met de wethouder voor;
- De Coöperatieve Samenleving zorgt voor a) verbinding met de ambtenaren van de gemeente Rotterdam die in de citydeal groene en blauwe waarden van de stad participeren en b) inbedding van de resultaten en het vervolg van de City Deal in deze samenwerking en “Het Gebied is de K(l)as”.

Landelijk, 25 februari 2019

- Marconia en DCS hebben op 22 februari 2019 een verklaring getekend waarin zij samenwerken aan coöperatieve publiek burgerlijk private klimaatbestendige humane gebiedsontwikkeling in het landelijke onderwijskundige “Het Gebied is de K(l)as”-programma van DCS/TSG in samenwerking met Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO).
- “Het Gebied Is De K(l)as” is een onderwijskundig 6jaars-programma met stakeholders in een regio/stadsdeel/wijk om de Omgevingswet in de praktijk te leren toepassen en implementeren met een reguliere juridische toets van de Raad van State – door middel van een oefenrechtbank - op de toepassing van de wet en de daaruit voortvloeiende aanpassingen.
- Dit programma wordt uitgevoerd in een klein tiental gebieden in Nederland.

4.4. Bommelerwaard

Context

De Bommelerwaard is een eiland tussen de Maas en de Waal en herbergt ruim 50.000 mensen in 23 (dorps)kernen in twee gemeenten: Maasdiel en Zaltbommel. In Zaltbommel heeft de Provincie afgelopen jaar een eerste windproject ‘doorgedrukt’. Volgens het bestuursakkoord van Maasdiel is men **faliekant tegen grote windmolens**. Maasdiel wil af van een negatief bestuurlijk verleden. Het Klimaatakkoord zegt: 50% lokaal eigendom voor grote energieprojecten. Het GEA zegt: in 2050 energie- en klimaatneutraal; onze beide gemeenten tekenden als laatste in 2018. De RES-opgave vraagt 8-13 windmolens in Maasdiel. De aantrekkelijke Postcoderoos-regeling verdwijnt ws. in 2020. De Omgevingswet stelt per januari 2021 belangrijke eisen aan (de realisatie van) windprojecten. Na zomervakantie volgt ws. een nieuwe Regio Deal tranche.

Focus

Bommelerwaard is ‘geboren’ met een oproep in de krant op 25 april en opgericht op 28 juni 2016. Inmiddels heeft de coöperatie zo’n 160 leden. Ze opende haar eerste zonnedak (375 panelen) in juni 2018, binnen haar concept/product Bommelerwaard-Stroom. Doel is in 2019 twee extra daken (<5000 panelen) te realiseren en in Maasdiel vergunning te krijgen voor een **burgerwindproject** bij Hoenzadriel. (NB: zie ook bijlage 3 voor de lessen van een Bommelerwaard-‘Change agent’)

Samenhang

Bommelerwaard-Stroom verbindt de gebiedsenergie-opgave aan de lokale vraag naar energie en het lokale aanbod, Omgevingswet-bestendig binnen “**Het Gebied is de K(l)as**” (waarvoor Bommelerwaard op 25 februari tekende) en met behoud van lokale zelfregie voor economische structuurversterking (Europa van de Regio's). Met Zaltbommel werken we aan een Deal voor Duurzaamheid die de uitgangspunten voor nieuwe (burger)windprojecten daar. We participeren in het Duurzaamheidsplatform Bommelerwaard. Met partner Green Trust werken we aan windprojecten,

o.a. binnen Participatieproeftuinen-opdracht van RVO Participatietafel Regionale Netwerken. We beogen de verankering van het eigen gebiedsproces in een **“Rijnlands Gebiedsarrangement”** middels een nieuwe Regio Deal-indiening. Verbindingen met de gemeente worden steeds beter.

Oog-hand coördinatie

Sinds eerste contact Green Trust in januari 2017 hebben we over ‘wind’ intern binnen de coöperatie afgestemd; een rondje gemaakt langs de lokale politiek; ingesproken over het duurzaamheidsbeleid Maasdriel; Bommelerwaard-Stroom gelanceerd; gewacht op de raadsverkiezingen en formatie en de zomervakantie 2018. Toen **in actie** gekomen: 15 augustus brief aan omwonenden gevolgd door huiskamergesprekken; indiening principeverzoek in oktober; inspreken in Commissie Ruimte (als ingekomen post op 30 januari + behandeling negatief collegevoorstel 13 maart) met tussentijds een Raadsinformatieavond (25 februari). De gemeenteraad van 28 maart stemde **unaniem vóór** een opdracht aan College om middels een nieuw voorstel -met daarbij een aantal voorwaarden- ons principeverzoek uiterlijk 6 of 20 juni te kunnen goedkeuren. Onze website gaf steeds nieuwsupdates.

De Lerende Overheid en Samenleving

Op 26 maart vond een bespreking plaats met twee vertegenwoordigers van de Regio Rivierenland. Diverse zaken werden besproken ten aanzien van het Omgevingswet-bestendig maken van de Regionale Energie Strategie (RES) waaraan gewerkt wordt vanuit de Regio. De mogelijke samenwerking tussen DCS en de Regio werd verkend, mede ter bestemming van de windplannen in de Bommelerwaard. De hoofdlijnen van het gesprek werden als volgt samengevat:

- Het proces/project dat in opdracht van RVO wordt gedaan richt zich op **‘toetsing Omgevingswet vooraf’**, waarbij “Het Gebied is de K(l)as” dus real life en real time oefenen en ontwikkelen. Waarbij uitgangspunt is dat Omgevingswet van betekenis is, ook (of juist) vanuit participatief oogpunt, voor iedere inwoner.
- Het **proces RES** gaat uit van een lange periode, maar kent ook een korte termijn planning. Dat laatste komt terug in de (bij ondertekening van klimaatakkoord pas echt) formele opdracht om een RES-bod op te stellen met inhoudelijke + organisatorische + procesmatige eisen.
- We delen het beeld dat **Omgevingswet** (vooral hoe daar in praktijk mee zou kunnen/moeten worden omgegaan) van invloed/bepalend zou moeten zijn op de invulling en uitvoering van grote maatschappelijke opgaven. De energietransitie is daarin actueel voorbeeld. In de praktijk is deze samenhang/wisselwerking nog lang niet vanzelfsprekend.
- De **twee processen**/projecten in de regio rivierengebied zouden stappen kunnen worden gezet om deze samenhang/wisselwerking in de toekomst vanzelfsprekender te maken. We willen de mogelijkheden op wederzijdse versterking in beeld brengen en waar mogelijk in lopende processen benutten. In volgende afspraak gaan we daar verder op in.
- Daarbij hebben we wel opgemerkt dat proces RES en opdracht RVO blijven gewoon **parallel** aan elkaar blijven lopen en hun eigen doelstellingen, planning en aanpak houden. We streven kansen te benutten, maar zijn elkaar niets verplicht.
- De organisatie van een **leerbijeenkomst** voor het **ministerie van EZK** te houden in mei in de Bommelerwaard / Regio Rivierenland, waar het leren gericht zal zijn op het draagvlak creëren door mensen in het gebied tenminste 50% eigenaar te maken van hun eigen energievoorziening; de zoektocht van EZK naar pilots op lokaal niveau; en waar over participatie geleerd kan worden.

4.5. Almere: status quo analyse

Stichting Inspiratie Inc. (Inc. van inclusie en van In Nederlandse Communities) is er voor iedereen die een actieve plek in de samenleving zoekt. Zij ontwikkelt nieuwe vormen voor sociaal ondernemerschap, waarin de diversiteit van mensen met verschillende talen, culturen, leeftijden en geloven centraal staat. Ook wordt individuele hulp en ondersteuning geboden door op creatieve wijze problemen op te lossen om zo de mogelijkheden voor iedereen te doen toenemen. Het gaat om inspireren en activeren, en gezamenlijk plekken creëren, die als een nieuw thuis voelen. Wanneer iedereen zijn en haar eigen talenten en krachten volledig kan benutten, dan is geen enkele uitdaging te groot. Inspiratie Inc. werkt toe naar een wereld waarin dit de nieuwe norm mag zijn.

De volgende **coöperaties** zijn opgezet/ in oprichting:

1. **Diamondiaal**: Een internationaal, duurzaam en circulair dorp op twee hectare grond in Oosterwold (Almere), met drie woongebouwen en een gemeenschapsgebouw met restaurant. Een plek waar mensen kunnen wonen, werken en zich kunnen ontwikkelen;
2. **Gebiedscoöperatie Almere** in samenwerking met DCS: Maatschappelijke gebiedsontwikkelaar die burgerinitiatief en Rijnlandse samenwerking tussen burgers, overheid en bedrijfsleven ondersteunt en assisteert binnen de Omgevingswet-kaders;
3. **Coöperatie Bostuintafel (i.o.)**: de rijkdom van biodiverse voedselproductie tot cateringconcepten met mondiale recepturen;
4. **Stichting Mpowerment (i.o.)**: ondernemerschaps- en arbeidsmarkt training en programma's;
5. **Salaam (i.o.)**: Het verlenen van menselijke zorg en professionele ondersteuning.

In 2016 is **Diamondiaal** opgericht en eind 2018 in fasen als woonproject opgeleverd: een multicultureel werelddorp van drie woongebouwen en een gemeenschapshuis, dat met Wooncoöperatie Diamondiaal, projectontwikkelaar Coöperatie MeerWonen, financier Triodos, (beoogd) subsidie-verstrekker RVO en ondersteuning van de gemeente Almere werd gebouwd.

Na de zomer van 2018 trekken de huurders in de gebouwen maar (nog) niet in de getale die in de businesscase en de verstrekte financiering vooraf zijn berekend. De subsidies van de overheid (RVO) komen niet/vertraagd op gang omdat het asielbeleid ondertussen is veranderd en niet alle gegevens van de nieuwe Nederlanders voor handen zijn. Bovendien vertraagt de gemeente de inschrijving van de nieuwe bewoners om relationele redenen. Het gevolg is dat MeerWonen onvoldoende huurinkomsten heeft terwijl ze het hele project heeft gefinancierd en geen garanties heeft bedongen op de huurpenningen die door Diamondiaal worden geïnd. MeerWonen moet wel Triodos aflossen en de directeur-bestuurder leent geld van familie en vrienden. Triodos zet MeerWonen in bijzonder beheer en in december 2018 **escaleert** de samenwerking MeerWonen-Diamondiaal, waarop hun overeenkomst wederzijds wordt ontbonden met afspraak te werken aan een nieuwe samenwerkingsovereenkomst. Het gevolg van de escalatie is dat ook de gemeente zich terugtrekt. Meerwonen spant een kort geding aan tegen Diamondiaal op 18 maart en wordt door de rechter in het gelijk gesteld. MeerWonen claimt achterstallige huur en schade bij (de bestuurders van) Diamondiaal. Uitzetting van ruim 50 multiculturele gezinnen dreigt medio april 2019.

Gebiedscoöperatie Almere en De Coöperatieve Samenleving doen meerdere pogingen om alle **partijen bij elkaar** te brengen. Zij hebben het vertrouwen van Inspiratie Inc, Diamondiaal, MeerWonen en Triodos. De ondeskundigheid met projectontwikkeling, kasstromen en financiering zorgen voor veel paniek. Het leidt er toe dat:

1. MeerWonen (marktpartij) in een procedure de overeenkomst met Diamondiaal ontbindt omdat ze snel andere financiële oplossingen moet zoeken;
2. Diamondiaal (change agent) het werelddorp wil behouden maar onvoldoende door heeft dat te lage huurpenningen en onduidelijkheid over de subsidies leiden tot een mogelijk faillissement van MeerWonen;
3. Inspiratie Inc (change agent) die als buitenstaander druk uitoefende, publiciteit genereerde en juridisch deels het gelijk aan haar kant heeft maar dat niet krijgt omdat in de beleving te veel sprake is van conflictstijl - en nu zelf ook als dominosteen geraakt dreigt te worden;
4. De overheid (en fondsen) zeer terughoudend reageert en medewerking/ subsidies opschorten;
5. Triodos (marktpartij) MeerWonen in bijzonder beheer zet en druk uitoefent om Diamondiaal te ontruimen zodat andere financieringsconstructies kunnen.

Er is momenteel sprake van een **lock-in** van alle partijen die leidt tot verlies van iedereen en niet in de laatste plaats voor de ruim 50 gezinnen die in onzekerheid en leven en volgens actuele planning op 16 april worden uitgezet. De **waardeverdramping** is enorm, het verlies van vertrouwen is groot.

- De change agent Diamondiaal die (in overlevingsstrijd) niet lijkt te willen/kunnen leren, zorgt er voor dat datgene dat met hard werken en veel tijd is opgebouwd binnen no time wordt afgebroken;
- De change agent Inspiratie Inc die in de problematiek van MeerWonen – Diamondiaal wordt meegezogen waardoor ook andere projecten de negatieve effecten ervaren en de fondsen hun subsidie opschorten;
- De change agent Mpowerment die vanwege dezelfde effecten voorlopig ‘los’ van Inspiratie Inc doorgaat;
- De marktpartijen zien fors financieel verlies en kiezen – blijkens rechtelijke uitspraak in een kort geding niet geheel onterecht – voor eigen belang;
- De overheid (gemeente) en diverse fondsen maken een terugtrekkende beweging vanwege de onrustige situatie en de mogelijke impact op de verstrekking van de subsidies.

Deze opeenstapeling van reacties zorgt voor reputatie- en andere schade voor iedere partij en wordt een substantieel groter probleem en waardenverdramping dan waar het feitelijke probleem over gaat. Is het mogelijk om vóór 16 april te **intervenieren**? Zoals de reputatieschade en escalatie van de bollenteelt met de gezondheid aantastende pesticiden in Havelte gekanteld kan worden in een gebiedsaanpak onder de Omgevingswet.

In deze fase kan alleen de **Gebiedsumpire** hulp bieden, een functie die binnen “Het Gebied is de K(I)as” in 2019 ontwikkeld wordt.

5. “Geen project maar een schakelprogramma”

De volgende stappen - het Rijnlands Waardenmodel

Binnen de opbouw naar een samenhangend 6-12-24-48-96 maanden (zes jaar) gebiedsprogramma Het Gebied is de K(l)as, is de insteek van het Rijnlands Waardenmodel de volgende op het menu, gepland te visualiseren mede in de programma onderdelen van PT Energie en PT Water in de loop van 2019 en onder andere binnen het programma Verrijkende Landbouw 2019-2020.

5.1 Het ‘Wat’ van het Rijnlands Waardenmodel

Om te kunnen investeren/financieren is een stabiel gebied nodig waar de voorspelbaarheid van risico's wordt ontwikkeld. Door het gebied te ontwikkelen met:

1. Het gebied zelf (risicomitigerend);
2. Het waarden van burger en lokale ondernemersparticipatie (de wendbaarheid van het 3 partijenspeelveld) en het klimaatadaptieve vermogen;
3. Het (her)waarden van (lokale) risico's geplaatst binnen de maatschappelijke opgave van het gebied, waardoor het gebied “rating stabiel” en dat zorgt weer voor het aantrekken van financiering.
4. Behoud van fundamentele assets binnen de Gebiedsarrangementen die onder het oude publiek private regime zouden verdwijnen, maar die nog van waarde kunnen zijn in het Rijnlandse circulair economisch tijdperk. Dit door deze in de overgangsfase in couveuse te nemen bij de Dienstbare Schatkistbewaarder en binnen het gebiedscurriculum gereed te maken voor herpositionering binnen het drie speelvelden gebiedsmodel.

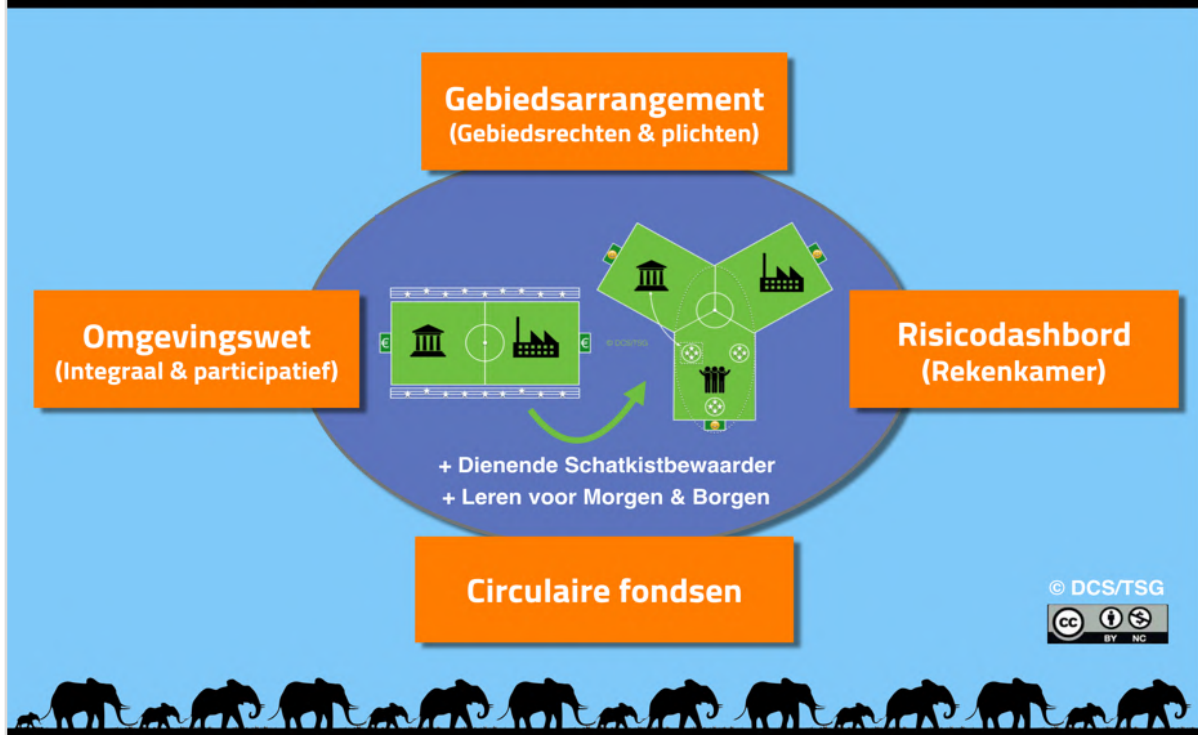
Een lerende **publiek-burgerlijk-private samenwerking** (Rijnlands Gebiedsarrangement) geborgd op EU DG Regio, Omgevingswet en het Burgerlijk Wetboek zorgen dan dat verschillende publieke, burgerlijke en private geldstromen bij elkaar komen en geïnvesteerd worden zonder dat sprake is van (verboden) marktwerking. Het leidt tot waardenbehoud en volhoudbare waarde-ontwikkeling van voor en door het Gebied zelf. De juridische structurering, toetsing door de Raad van State/Hoge Raad en de veranderende risico's en waarden in de financiële sector leiden dan tot een lerend (dienend) gebiedsbancair model. In een circulair gebiedsfonds kunnen deze geldstromen geïnvesteerd worden in gebiedsnoodzakelijke projecten die de lokale economie en de kwaliteit van leven van mensen stimuleren en versterken. In 2019 - 2025 ontstaat daarbij de infra- en supra-structuur van de circulaire gebiedsbank.

Bovendien is het dan mogelijk om **gebiedsgerichte financiering** van EU Structuurfondsen aan te trekken. De EU Structuurfondsen kennen sinds 2000 een toenemende gebiedsgerichte aanpak (EFRO en POP) waarbij meerdere fondsen geïntegreerd worden ingezet. Het Gebiedsarrangement inclusief het geborgd doen en leren kan onder omstandigheden en condities worden aangemerkt als ‘**Dienst van Algemeen Economisch (Gebieds)Belang**’². Als blijkt dat het gebiedsarrangement aangemerkt kan worden als een DAE(G)B, dan is dit een eerste stap richting het kunnen aantrekken van Europese Structuurfondsen en de ontwikkeling van een gebiedsrating.

---

² Diensten van algemeen (economisch) belang zijn (economische) diensten die een publiek belang dienen. Hierbij valt onder andere te denken aan onrendabele openbaarvervoersdiensten, sociale verzekeringsdiensten, publieke omroepdiensten, enzovoort. Overheidsoptreden bij de uitvoering van deze diensten is noodzakelijk omdat deze diensten anders niet (vanzelf) door de markt naar maatschappelijk aanvaardbare voorwaarden worden verricht of door de markt zelf worden opgepakt. Er is in die zin sprake van enige vorm van marktfalen.

De Coöperatieve Samenleving

Op basis van het **publiek privaat en burgerlijk gebiedswaarden model** worden in het transformatieproces van twee naar drie speelvelden oude economische ketenspelregels van markt en overheid deels ontregeld, om de waardering van uitgangspunten en materiële en immateriële waarden in het drie speelvelden proces opnieuw vast te stellen en te borgen op de maatschappelijk bedrijfskundige en circulaire mogelijkheden en noden van het gebied, met ook deels nieuwe spelregels.

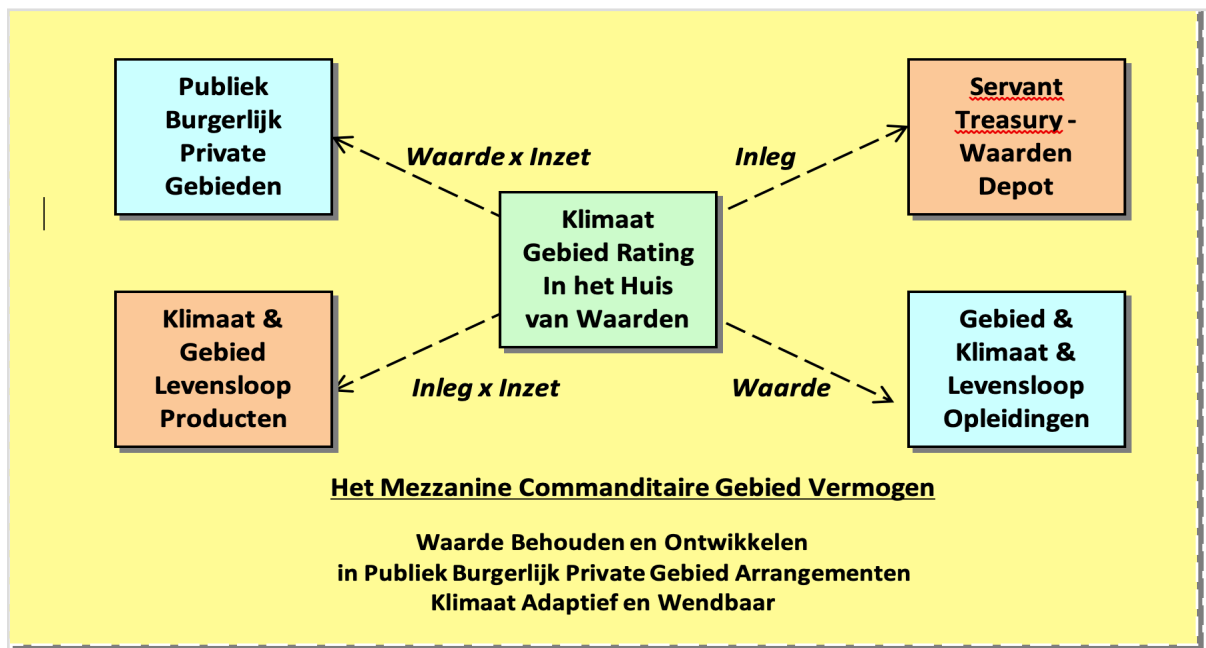
5.2 Het 'Hoe' van het Rijnlands Waardenmodel

Collateral value

"Het Gebied Is De K(l)as" is ook een programma dat lerende gebiedsontwikkeling onder de Omgevingswet implementeert. Daarmee hebben we de sleutel tot een nieuw, **gebiedsgericht waardensysteem**: via een 6 jaars lerend gebiedsproces ontstaat via de lerende aanpak waardebehoud en toekomstbestendige waardeontwikkeling, waarmee het gebiedsproces beter financierbaar en (her)verzekeraar wordt, zeker binnen het perspectief van klimaatverandering. Het analyseert, anticipeert en toetst tegelijkertijd de zorgplicht van alle partijen en de voorzorg die genomen moet worden om (toekomstige) schade te voorkomen. Aan de norm "Goed doen en niet schaden" wordt dan met de Omgevingswet en het Burgerlijk Wetboek (norm sinds 1987) invulling gegeven.

Het gebiedsproces wordt regelmatig aan de Omgevingswet/Burgerlijk Wetboek **getoetst** door de Raad van State/Hoge Raad zodat ter plekke juridische kaders ontstaan die richting geven aan en

meteen geïmplementeerd worden in de praktijk. Zo kun je de huidige en toekomstige gebiedsprocessen binnen de kaders van de Omgevingswet en het Burgerlijk Wetboek laten landen én schade voorkomen én inclusieve economie ontwikkelen.

© TSG-BGO

Die inclusieve economie zal geborgd moeten zijn op EU DG Regio (geen marktwerkingsregels maar regels ter bevordering van de structuurversterking van de regionale economie en van de sociale cohesie in het gebied).

5.3 Doorlooptijd en vervolg

Dit 'project' is een **doorlopend programma in ontwikkeling** met toepassing onmiddellijk van gereedgestelde programma onderdelen.

- a. Programma insteek is om in 6, 12, 24, 48, 96 maanden langs de ontwikkelstrategie van een geborgde Gebied Norm Jaartaak, het gebiedsbancaire proces op orde te maken voor RVO en NL Invest, het IBP en de Regio Deals, onder veilige condities voor de overgang van publiek-privaat naar een publiek-burgerlijk-privaat stelsel én voor de overgang van het nationaal verzorgingsstaat beginsel naar de beginselen van de decentrale / regionale participatiesamenleving;
- b. Programma insteek is om het Rijnlants Gebiedsbancaire Leer-Doe-Proces geschikt te maken voor 2nd Party Certification;
- c. Programma insteek is om aansluiting te maken met schakelprogramma's van:
  - **OECD:**
Organisatie voor economische samenwerking en ontwikkeling die voor en in Amsterdam onderzoek heeft gedaan naar de governance van ruimtelijke ordening mede in het kader van de invoering en ontwikkeling van de Omgevingswet;

- [9^e kader programma Europa](#):
Kaderprogramma van de Europese Unie voor onderzoek en innovatie met focus op open/ sociale innovatie voor maatschappelijke uitdagingen en onderzoek naar nieuwe strategieën en bestuursvormen om de heersende economische instabiliteit te overwinnen en ervoor te zorgen dat Europa bestand is tegen toekomstige economische neergangen, demografische veranderingen en migratiepatronen;
- [Transform 1.0 / Gebiedscoöperatie IJsseldal \(i.o.\)](#):
Realiseren van 4 wijken van het gas af in 8 jaar met aansluiting op Europese financiering.
- [Bahá'í International Development Organisation](#):
Een mondiale leeromgeving voor sociaal-economische ontwikkelingsprojecten die sterk geworteld zijn in een proces van bottom-up 'community building' vanuit samenwerking, diversiteit en wereldburgerschap, verbonden ook aan de SDG's.

Bijlage 1: Verklaringen van gedeelde vertrouwen en gedeelde overtuigingen

Verklaring van wederzijds vertrouwen en overeenkomstige overtuigingen

Als lidcoöperatie van De Coöperatieve Samenleving werken Coöperatie Brundtland en De Coöperatieve Samenleving synergetisch vanuit beider statutaire doelstellingen aan de realisatie van een **coöperatieve** publiek-burgerlijk-privaat geborgde klimaatbestendige en humane **gebiedsontwikkeling** op basis van Europese en Nationale wetten en beleids- en investeringsprogramma's die een dergelijke ontwikkeling ondersteunen en mogelijk maken.

Daarbij wordt gefocust op de **locatieloewijzing** voor en de **realisatie** van een klimaatbestendige coöperatieve **wijkontwikkeling** en realisatie van minimaal 250 **woningen** binnen de bouwopgaaf van Breda van 6000 woningen op basis van het Lerend Rijnlands Gebied Arrangement 'Het Gebied is de K(l)as': een onderwiskundig gebiedsontwikkelingsproces en een gebiedsbancair model.

Dit ter ondersteuning van de gelijktijdig spelende overgang van Wet Ruimtelijke Ordening naar **Omgevingswet** per 2021 en aansluitend op recente en nieuwe **beleidsinstrumenten** zoals Regio Deals, Regionale Energie Strategien en de komende Europese **programma's** zoals het 9e Kader Programma voor Research & Development en het programma 2021-2027 van de Regionale Structuurfondsen.

Door de samenwerking tussen beide coöperaties zijn de gebiedsfocus en de context van veranderende Europese en Nationale spelregels in **lerend** en **veilig** evenwicht tot elkaar te brengen. Er wordt een **handelingsperspectief** geboden daar waar overheid en markt niet meer in staat zijn antwoord te geven op de grote maatschappelijke opgaven van deze tijd.

Namens De Coöperatieve Samenleving:

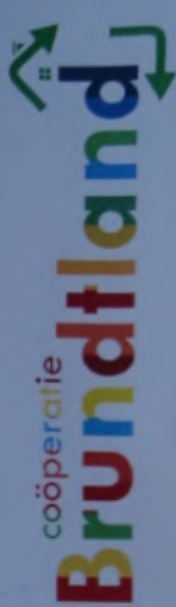

Eduard Ravenhorst e/o Eef Spronck

Namens Coöperatie Brundtland:

Awil Klijp

Verklaring van wederzijds vertrouwen en overeenkomstige overtuigingen

Als lidcoöperatie van De Coöperatieve Samenleving werken het Coöperatief Centrum voor Regionaal Voedsel en De Coöperatieve Samenleving synergetisch vanuit beider statutaire doelstellingen aan de realisatie van een coöperatieve publiek-burgerlijk-privaat geborgde klimaatbestendige en humane **gebiedsontwikkeling** op basis van Europese en Nationale wetten en beleids- en investeringsprogramma's die een dergelijke ontwikkeling ondersteunen en mogelijk maken.

Daarbij wordt gefocust op **de ontwikkeling van een nieuw, gezond en vitaal voedsellandschap voor Noord-Nederland met boeren, burgers en in een korte, transparante voedselketen** op basis van het Lerend Rijnlands Gebiedsarrangement "**Het Gebied is de K(l)as**": een onderwijskundig gebiedsontwikkelingsproces en een gebiedsbancair model.

Dit ter ondersteuning van de gelijktijdig spelende overgang van de Wet op de Ruimtelijke Ordening naar **Omgevingswet** per 2021 en aansluitend op recente en nieuwe instrumenten zoals **Regio Deals**, Regionale Energie Strategieën en de komende **Europese** programma's zoals het **9^e kader** Programma voor Research & Development en het programma 2021-2027 van de Regionale **Structuurfondsen**.

Door de samenwerking tussen beide coöperaties zijn de **gebiedsfocus** en de context van de veranderende Europese en Nationale spelregels in lerend en veilig **evenwicht** tot elkaar te brengen. Er wordt een **handelingsperspectief** geboden daar waar overheid en markt niet meer in staat zijn antwoord te geven op de grote maatschappelijke opgaven van deze tijd.

Namens De Coöperatieve Samenleving:

dd 31 januari 2019

Eduard Ravenhorst

Namens Het Coöperatief Centrum voor Regionaal Voedsel:

Janco Heida

Verklaring van wederzijds vertrouwen en gedeelde overtuigingen

De Coöperatieve Samenleving en lidcoöperatie Marconia werken vanuit beider statutaire doelstellingen synergetisch samen aan de realisatie van een coöperatieve, publiek-burgerlijk-private, klimaatbestendige en humane **gebiedsontwikkeling**, mede als Dienst van Algemeen Economisch Gebiedsbelang geborgd op Europese, nationale en decentrale wetten en beleids- en investeringsprogramma's die een dergelijke ontwikkeling ondersteunen en mogelijk maken.

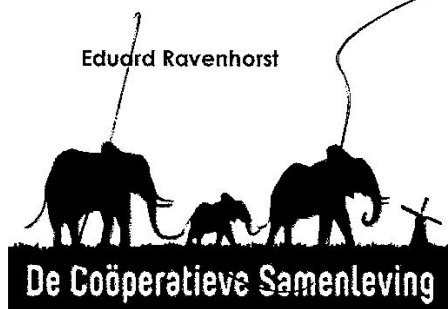
Daarbij wordt gefocust op coöperatieve gebiedsontwikkeling van de drie hectare openbare buitenruimte van **Marconia als Groene Huiskamer** in het Rotterdamse makersdistrict. Blijvend inpassend in de ontwikkeling Merwe-Vierhavens - en haar omliggende woonwijken - van de gemeente Rotterdam en het Havenbedrijf op basis van het lerend **Rijnlands Gebiedsarrangement** verbonden aan "**Het Gebied is de K(l)as**": een certificeerbaar, onderwijskundig, meerjarig gebiedsontwikkelingsproces en een Rijnlands gebiedsbancair waardenmodel gericht op waardebehoud en -ontwikkeling van de 'commons', structuurversterking van de economie en bevordering van de sociale cohesie in het gebied en de omliggende gebieden.

Dit ter ondersteuning van de gelijktijdig spelende overgang van de Wet op de Ruimtelijke Ordening naar **Omgevingswet** per 2021 en aansluitend op recente en nieuwe instrumenten zoals **Regio Deals**, Regionale Energie Strategieën en de komende **Europese** programma's zoals het negende **kaderprogramma** voor Research & Development ("Horizon Europe") en het cohesiebeleid en programma 2021-2027 van de Regionale **Structuurfondsen**.

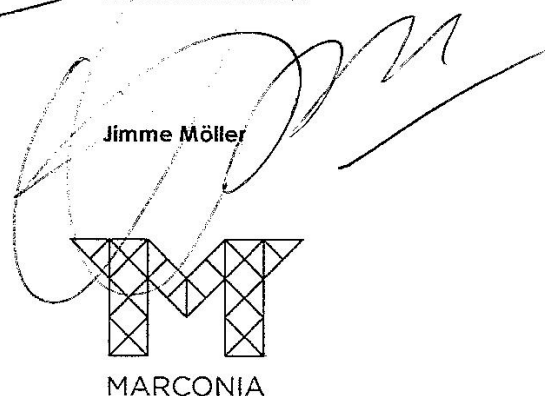
Door de samenwerking tussen beide coöperaties zijn de **gebiedsfocus** en de context van de veranderende Europese en Nationale spelregels in lerend, samenhangend en veilig **evenwicht** tot elkaar te brengen. Zo wordt **handelingsperspectief** geboden daar waar overheid en markt alleen en samen niet meer in staat zijn antwoord te geven op de grote maatschappelijk-economische opgaven van deze tijd.

Rotterdam vrijdag 22 februari 2019

Namens De Coöperatieve Samenleving:

Namens Marconia:

Verklaring van wederzijds vertrouwen en gedeelde overtuigingen

De Coöperatieve Samenleving en lidcoöperatie Coöperatie Bommelerwaard werken vanuit beider statutaire doelstellingen synergetisch samen aan de realisatie van een coöperatieve, publiek-burgerlijk-private, klimaatbestendige, humane **gebiedsontwikkeling**, mede als Dienst van Algemeen Economisch (Gebieds)Belang geborgd op Europese, nationale en decentrale wetten en beleids- en investeringsprogramma's die een dergelijke ontwikkeling ondersteunen en mogelijk maken.

Daarbij wordt, binnen de brede doelstelling van een 'local for local'-transactiesysteem voorzien in huishoudelijke behoeften en in de optelsom daarvan de realisatie van grote maatschappelijke opgaven van het gebied als geheel, bij aanvang gefocust op een inclusieve, bottom-up en participatieve **energietransitie** van, voor en door de Bommelerwaard, op basis van het lerend **Rijnlands Gebiedsarrangement** verbonden aan "**Het Gebied is de K(I)as**": een certificeerbaar, onderwijskundig, meerjarig gebiedsontwikkelingsproces en een Rijnlands gebiedsbancair waardenmodel gericht op waardebehoud en waardeontwikkeling van de 'commons' en de sociale cohesie en economische structuurversterking van het gebied - een en ander zoals beoogd regionaal te verankeren binnen een Omgevingswet-bestendige Regionale Energie Strategie en dito Regio Deal(s), zo mogelijk en wenselijk aangevuld met passende gemeentelijke Deal(s) voor Duurzaamheid.

Dit ter ondersteuning van de gelijktijdig spelende overgang van de Wet op de Ruimtelijke Ordening naar de **Omgevingswet** per 2021 en aansluitend op de komende **Europese beleidsprogramma's**, zoals het negende kaderprogramma voor Research & Development ("Horizon Europe") en het cohesiebeleid en programma 2021-2027 van de Regionale Structuurfondsen.

Door de samenwerking tussen beide coöperaties zijn de gebiedsfocus en de context van de veranderende Europese en nationale spelregels in lerend, samenhangend en veilig **evenwicht** tot elkaar te brengen. Zo wordt **handelingsperspectief** geboden daar waar overheid en markt alleen en samen niet meer in staat zijn antwoord te geven op de grote maatschappelijk-economische opgaven van deze tijd.

Namens De Coöperatieve Samenleving

Namens Coöperatie Bommelerwaard

Eduard Ravenhorst

Onno van Bekkum

Datum en plaats: 25 februari 2019, De Meern

Bijlage 2: "Het Gebied Is De K(L)as" in Steyl, 16 april 2019

16 april, 1 dags conferentie

Wij geloven dat, **100% sociaal wonen en werken een bijdrage levert aan een mooie samenleving.**
www.verbindendleiden.nl nodigt U daarom uit, voor een betekenisvolle ontmoeting om samen met deelnemers uit ons netwerk denk en doe kracht samen te brengen rond het thema **100% sociaal wonen in kloosterdorp Steyl. Doet u mee?**

Voor extra info:

Coöperatie verbindend Leiden
info@verbindendleiden.nl
www.verbindendleiden.nl

Verkennen
Denken
Uitvinden
Bouwen

Samen-werken
Samen-leren
Samen-groeien

Onze: BTW- Burger Toegevoegde Waarde

Het Gebied is de k(L)as   Niet in de weg lopen   De ontmoeting   Betekenisvol   Nieuwe taal   Liefde, tijd en aandacht

16 april, in kloosterdorp Steyl in 1 dag, samen-leren!

Samen-werken aan 100% sociaal wonen en werken

Ochtend programma:

10.00 uur ontvangst kennis maken en ontmoeten

10-15 uur 100% sociaal wonen en werken in 1875, rondgang door de de klooster gewelven in de kloosters van Steyl, door Charles Helmes

11.30 uur start werkprogramma: "100% sociaal wonen en werken, wat betekent dit voor ons?"

15.00-15.45 uur Gezonde lunch met streekproducten

Middag programma

14.00 uur Wat zien we? Welke definitie is voor ons werkbaar? Hoe brengen we de inzichten werkbaar samen?

16.00 uur afsluiting met een "toeg dialoog". Wat hebbende samen opgehaald en wat gaan wij verder brengen.

17.00 uur einde programma

Lokatie event:

Het historische ketelhuis: Kloosterdorp Steyl
Parkstraat 32
5935BM Steyl

Ingang bij de groene metalen poort

Parkeren: kan tegenover het sint Michaelsklooster aan de st Michaelsstraat in Steyl

Het Thema: 100% sociaal wonen en werken

Honderd procent sociaal wonen en werken

Over woningbouw bestaan misverstanden. Menigeen denkt dat het vooral om het bouwen van huizen/ gebouwen gaat. Terwijl het zal gaan om een representatief aanbod van wat de markt vraagt. Om de focus te verleggen van 'stenen' naar sociaal wonen en werken bepleiten wij een framing onder de titel '100% sociaal wonen en werken'. Daarmee geven we bewust en gericht een nieuwe invulling aan het begrip sociale woningbouw en werken. Dat kan op het

eerste gezicht bevreemden. We ontdekten echter dat het van groot belang is om nieuwe bewoners en ondernemers van vandaag en morgen hun eigen gebied samen te laten ontwikkelen . Wij noemen dat **Het Gebied is de K(L)as.** Bovendien adresseren we hiermee het thema gentrificatie. En de zorg die er bij veel mensen leeft of er straks - na alle nieuwe woningbouw en renovatie - nog wel plek is voor mensen in een kwetsbare positie, voor starters én voor autochtone én allochtone bewoners in het algemeen. Met name bij

deze laatste groep bespeuren we een zekere "verdrivingsangst". De vraag is er straks door alle veranderingen nog wel plek voor ons?" valt links en rechts te beluisteren en is niet te negeren. Samen zijn we verantwoordelijk voor het gebied en het behoud van de gebiedswaarde. Dit willen we graag op 16 april met elkaar verkennen omarmen.

* Een landelijk programma van de coöperatieve samenleving over coöperatieve inhuur gebiedsontwikkeling binnen de omgevingswet.

Deze thema conferentie is georganiseerd in samenwerking met de deelnemers in de participatietafel regionale netwerken, RVO programma DuurzaamDoor, de coöperatie verbindend leiden en De Coöperatieve samenleving.

Veel maatschappelijke vraagstukken kunnen niet meer door de overheid alleen worden aangepakt of door marktwerking worden ingevuld. Daarvoor is samenwerking met burgers en eventuele andere partijen nodig. Hoe je effectief samen-werkt, is nieuw terrein. En ondanks alle boeken, consultants en workshops kun je het alleen in de praktijk leren. RVO lanceerde in 2017 de Participatietafel van regionale netwerken, waar trekkers van netwerken hun ervaringen delen om zo de leercurve in sociale en economische transities te versnellen.

Bijlage 3: “Het Gebied is de K(l)as”: De ervaring van een ‘Change Agent’

Onno van Bekkum, maandag 1 april 2019

*“Zou je willen **reflecteren** op jouw ervaring in de Bommelerwaard, vanuit jouw perspectief in feite van ‘Change Agent’ binnen Coöperatie Bommelerwaar?”*

Ja hoor, na drie jaar coöperatieve gebiedsontwikkeling vanuit het Rijnlandse model is dat een leuke opgave en ook **het goede moment!** Afgelopen donderdag keurde besloot ‘mijn’ gemeenteraad unaniem tot het ‘aanhouden’ van het principeverzoek voor de plaatsing van drie windmolens, dit tegen het raadsvoorstel in waarmee het College op basis van een op dit punt duidelijk Bestuursakkoord (“geen grote windmolens”) zeer helder adviseerde “geen medewerking te verlenen”. Met het aanhouden van ons verzoek kreeg het College de opdracht, in afstemming met ons, een nieuw raadsvoorstel voor te bereiden om alsnog wél medewerking te kunnen verlenen, e.e.a. uiterlijk in de raadsvergadering van 20 juni in stemming te kunnen brengen. Een enorme ommezwaai. Wat is er gebeurd, hoe kon dit zo gebeuren en wat is het vervolg?

Mijn naam is Onno van Bekkum (1969) en ik kwam in 1992, in het slot van mijn Wageningse studie landbouweconomie, ‘**de coöperatie**’ tegen. Dat is nu ruim 25 jaar geleden. In maart 2001 promoveerde ik bij Nyenrode Business Universiteit op een proefschrift waarin ik negen van de mondiaal grootste zuivelcoöperaties vergeleek op consistentie van hun intern coöperatieve structuur en hun marktstrategie. Vanuit Nyenrode ging ik verder de diepte in en bestudeerde, adviseerde en begeleidde de grotere, gevestigde coöperaties, met name in de land- en tuinbouw, in binnen- en buitenland - tot aan Fonterra in Nieuw Zeeland toe. In 2010 startte ik mijn eigen bureau voor coöperatie-ontwikkeling. Ik wist over coöperaties heel veel - en verder over al het andere bijna niets. Voor een fors deel was dat ook heel bewust.

Sinds het VN Internationale Jaar van de Coöperatie (2012) ging ik vooral bezig met het helpen oprichten van nieuwe coöperaties: in dialoog structuren ontwerpen en die in statuten uitschrijven. Zo raakte ik in oktober 2014 betrokken bij de oprichting van **De Coöperatieve Samenleving**, per 27 maart 2015, en dit was de eerste coöperatie waar ik zelf in het bestuur kwam. Het zou gaan over de systeemtransitie naar een nieuwe, circulaire economie en een inclusieve samenleving. Dat stond professioneel ver van mij af. “Maar dat moet wel coöperatief worden” - en kijk, daar kon ik natuurlijk wel wat mee.

Toen op 25 april 2016 er een artikeltje in ons huis-aan-huis krantje stond: “Bruchemse zoekt deelnemers aan zonnepanelencollectief”, stootte mijn vrouw mij aan en zei: “is dat niet iets voor jou?” Ik was toevallig of niet net een project aan het afronden voor de gelijktijdige oprichting van zes energiecoöperaties in de Betuwe en er waren er twee afgevallen. Dit kwam dus mooi uit. Op 28 juni werd **Coöperatie Bommelerwaar** opgericht als ‘gebiedscoöperatie’ met een brede doelstelling: in onze statutaire activiteitenlijst is A “duurzame lokale energie” en verder loopt de lijst tot Z “overige”. Ik kon er een volledige ‘dump’ in leggen van het gedachtegoed van De Coöperatieve Samenleving. “Hee, Onno, wat gaaf: jij bent het echt gaan doen!”, hoorde ik mensen reageren. En het was ook superleuk: ik herinner me een van de eerste ledenbijeenkomsten op 5 september 2016, met een volle huiskamer in eigen huis. Nu was het allemaal echt.

“Maar jullie zijn nog steeds niet **begonnen!**” Ach, dat stak me wel, toen tijdens een bijeenkomst op 2 februari 2017 van het Overlegorgaan Infrastructuur en Milieu (inmiddels Overlegorgaan Fysieke

Leefomgeving) waar ik enthousiast aan het vertellen was over Bommelerwaard en het concept Bommelerwaard-Stroom dat we aan het ontwikkelen waren na een geslaagde Gebiedsconferentie op 15 december. Natuurlijk waren we begonnen, we waren volop aan het ontwikkelen. Maar we hadden nog niet ons eerste zonnepaneel liggen. En dus 'bestond het niet'. Maar uit een ei komt een kip of een slang, en als je de historie van het ei kent, ken je ook die toekomst. We waren toch superhard en heel voorspelbaar aan het werk? Sommige mensen moeten het kunnen zien voordat iets kan bestaan.

En het is mooi, want voor de Werkconferentie "Ons Gebied, Onze Waarden: Ons Gebiedsarrangement", dat De Coöperatieve Samenleving organiseerde op 2 maart 2017, lieten we een video maken over hoe wij als twee kwartiermakers van Coöperatie Bommelerwaard (Antje van Ginneken, van het krantenbericht van april 2016) bezig zijn met de realisatie van windmolens. En als je die video nu bekijkt, klopt het allemaal. Alleen schrik je wanneer ik zeg dat die Omgevingswet "immers zal ingaan in 2019". Dan pas realiseer je je dat het verhaal twee jaar oud is en dat de context inmiddels veranderd is. Maar verder: een **volledig voorspelbaar** proces. En dat komt door de manier van werken, de 'dump' vanuit De Coöperatieve Samenleving, die hielp om heel snel heel veel kennis en inzicht mee te krijgen die helpt bij het maken van keuzes. Want we hebben meteen heel veel keuzes gemaakt. Soms ook keuzes die ik heel bewust kon maken vanuit mijn eigen coöperatieve achtergrond, en dat was/is dan mijn eigen inbreng ook in het landelijke coöperatieve netwerk. Maar heel veel kwam gewoon vanuit het netwerk van De Coöperatieve Samenleving.

En dat gebeurde heel concreet, meteen al met de negen bladzijden 'Preamble' van Coöperatie Bommelerwaard. Daarin staat heel veel van het gedachtegoed van waaruit we vandaag werken al in. Ook al begreep ik het toen nog maar ten dele of alleen van 'horen zeggen'; nog niet uit eigen ervaring. Wat wist ik van "**de Omgevingswet**" op 28 juni 2016 toen we in onze Preamble opnamen: "Zo kijken wij vol verwachting uit naar de ruimte die de binnenkort te verwachten Omgevingswet belooft te bieden voor georganiseerd burgerinitiatief." En: "Landelijk verbinden wij ons aan de doelstellingen van het Energieakkoord voor duurzame groei van de Sociaal- Economische Raad (SER) en kijken uit naar de implementatie van de Omgevingswet." Maar met een sessie georganiseerd door het Programmabureau aan de Slag met de Omgevingswet samen met De Coöperatieve Samenleving op 4 juli 2016 bij zustercoöperatie Marconia in Rotterdam, zou dat snel veranderen. "Verkenkende bijeenkomst: Leren door doen in organische stedelijke ontwikkeling" - toen ik op 1 juli die uitnodiging ontving kon ik, vanuit mijn coöperatieve achtergrond, toch niet weten hoezo en hoezeer dit van belang zou worden?

Ik wist in juni 2016 echt niet wat het verschil was tussen een College en een Gemeenteraad en eerlijk gezegd had me dat ook nooit zo geboeid. Coöperatie zat een beetje in tussen markt en overheid. 'Markt' wist ik, al was ik vooral met interne coöperatiestructuren bezig (ledenrelaties, ledenfinanciering, besturing en ledenzeggenschap), maar van **overheid** had ik me grotendeels weg gehouden. Ik kende Brussel beter dan de gemeente, want voor de landbouweconomie was de Europese marktordening natuurlijk enorm van belang. Inmiddels heb ik een keer of zes ingesproken in de commissies/carroussel van de gemeenteraad van onze beide gemeenten van de Bommelerwaard, Maasdriel en Zaltbommel. Ik begin aardig thuis te raken.

Er speelde al een **winddossier** langs de A2 van Zaltbommel toen we onze coöperatie oprichtten. Ik zie nog voor me hoe de toenmalige wethouder duurzaamheid van Zaltbommel tijdens ons kennismakingsgesprek op 6 juli 2016 op een gegeven moment langzaam met zijn handen in zijn haar greep. "Hoezo?" "Omdat het jammer is dat jullie niet al eerder bestonden." Men had een dossier waar men flink mee in de maag zat. Het participatiedeel kon door de initiatiefnemers maar niet goed

worden ingevuld en de gemeenteraad was al vijf jaar met dit dossier bezig. We zijn toen met dat initiatief gaan kennis maken en stelden in het proces meteen een A4-tje op met tien “Spelregels Coöperatieve Circulaire Gebiedsontwikkeling” en deelden met de leden een notitie “Coöperatie Bommelerwaard: Positionering t.a.v. Duurzame Energie-Investeringen”. Want het was ons heel helder dat we de condities voor het spel dat we wilden spelen zelf wilden bepalen. Niet overvallen worden door een ander en onder de condities van de ander spelen. Nee, wij wilden systemisch een verschil gaan maken en dus moesten we voor onszelf en voor anderen duidelijk kunnen maken wat we bedoelden. En zo legden we dus van meet af aan een stevige basis onder ons beleid. Waar niet iedereen overigens meteen enthousiast van werd. De windontwikkelaar van dat project (en helaas ook de adviseur aan de gemeente) vonden het veel te abstract allemaal. En er waren meteen ook wel leden die in de weerstand gingen. Het moest allemaal geen ‘papieren tijger’ worden. Binnen ons bestuurlijk kwartiermakers-duo waren de lichten overigens altijd op groen (maar wel met regelmatige bijpraat-sessies).

In het Zaltbommelse A2-winddossier bepaalden we, in afstemming met onze leden, onze inzet: 100% van de stroom zou lokaal worden afgezet en wij zouden **50% van het eigendom** verwerven. Alleen zo meenden we de belangen van omwonenden en het gebied te kunnen waarborgen. Vanuit omwonenden was de weerstand overigens fors georganiseerd. Wij waren mede daarom nooit enthousiast over dit plan. Maar naar de gemeenschap toe vonden we dat we wel een constructieve positie moesten proberen in te nemen. De initiatiefnemers wilden niet verder gaan dan een coöperatief belang van 33% en ook de gemeenteraad van Zaltbommel was teveel met partijpolitieke belangen bezig om ons aanbod nog serieus te willen/kunnen opnemen. Het vergunningsverzoek werd op 26 januari 2017 afgewezen en op 4 juli stemde Provinciale Staten alsnog voor. De molens komen er. Maar zonder vanuit gebiedsperspectief noemenswaardige burgerparticipatie. Inmiddels is die 50% verankerd in het Klimaatakkoord...

Nog even terug in de tijd: van 10-12 mei 2016 (toen ik druk bezig was met de statuten van Bommelerwaard) was er in Rotterdam de IABR. Met MVO Nederland organiseerde De Coöperatieve Samenleving er een driedaagse bijeenkomst waar uit de hele wereld ‘**Change Angels**’ heen gekomen waren. Een stuk of 20-30 voorvechters van lokale initiatieven, van Parijs tot Kaapstad en van Oeganda tot Indonesië. Allemaal mensen die echt wel heel goed bezig waren, iconen van een nieuwe maatschappelijke economie. Ik was er maar één dag bij, maar het was een indrukwekkend samenzijn. Wanneer De Coöperatieve Samenleving haar “Het Gebied is de K(l)as”-programma ontwikkelt, is het beeld van die groep mensen denk ik heel erg van belang. Mij inspireerde het in ieder geval.

Weer terug naar de wind in de Bommelerwaard. Op 23 januari 2017, daags voordat de Zaltbommelse gemeenteraad het windplan A2 zou wegstemmen, zaten wij aan tafel met **Green Trust**. Green Trust had ook een plan ontwikkeld voor een windproject (nabij dorpskern Hoenzadriel, komende vanaf Den Bosch de brug over meteen rechts naast de snelweg, parallel aan de dijk langs de Maas) en wilde weten of wij als coöperatie mogelijk geïnteresseerd waren om te participeren. Wind was ‘hot’ die dagen! Het gesprek verliep aanvankelijk wat stroef. Ik had het gevoel dat we ‘in een fuik’ werden gepraat. Maar er ontstond heel veel lucht toen uiteindelijk ook na het verhaal over ‘mogelijke obligaties’ en een ‘windfonds’ en andere mogelijke -wat mij betreft allemaal inferieure- participatievormen duidelijk werd gesteld dat ‘alles bespreekbaar’ was. Kijk, daar hadden we een basis voor vervolg. Als alles bespreekbaar zou zijn, dan moesten we een eind konden komen. Het werd het begin van een goede relatie.

Pas op 2 oktober 2018 dienden we gezamenlijk een principeverzoek in bij de gemeente Maasdriel. Dat was ruim anderhalf jaar later. ‘**Timing is alles**’ - zo leerde ik bij De Coöperatieve Samenleving. In

januari 2017 waren de grondcontracten al getekend en op verschillende onderdelen was of werd noodzakelijk onderzoek al uitgevoerd. Maar het was gewoon niet het moment. Op 11 juni 2018 zou de wethouder Ruimtelijke Ordening van Maasdriel nog -tevergeefs- gaan inspreken bij de Provincie om de A2-windmolens tegen te houden, om maar een voorbeeld te noemen. Het bestuursakkoord 2014-2018 van Maasdriel was heel stellig: "Grootschalige windmolen initiatieven acht het gemeentebestuur niet passend binnen het kleinschalige (ruimtelijke) karakter van de Bommelerwaard." Daar kon iedereen het mee doen. Eerst wachten dus op de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2018. En op de formatie en op de zomervakantie. En wij konden de tussentijd overigens goed benutten voor de uitontwikkeling van Bommelerwaar-Stroom én de opening van ons eerste zonnedak, op de gemeentewerf van Gameren (Zaltbommel) dat ons op datum van oprichting middels een raadsnotitie al werd aangeboden.

Ons eerste zonnedak werd geopend op de middag van ons tweejaarfeest op 27 juni 2018. 's Avonds was Nationaal Energiecommissaris Ruud Koornstra onze gastspreker. Hij was dusdanig enthousiast geworden dat hij Antje en mij spontaan benoemde tot **Regionaal Energiecommissaris** van de Bommelerwaard. (En op 11 oktober had ik een bijzondere lunch met Koningin Máxima tijdens het staatsbezoek aan Mainz.)

Maar we waren dus aan het 'wachten' op de lancering van ons eigen windpark in Hoenzadriel. Eerst wilden we het contact aangaan met de **omwonenden**. Voor de sessie met Ruud Koornstra hadden we alle dorpelingen al een uitnodiging in de bus gedaan. Dan kenden ze onze naam. Op 11 juli verspreidden we onze Bommelerwaar-Stroom Krant huis-aan-huis op 20.000 adressen in de Bommelerwaard. Ook in Hoenzadriel. Maar ja, toen kwam echt de zomervakantie eraan. Op 15 augustus deden we onze zwaar gereviseerde brief, uiteindelijk één A4, bij 100 adressen in de tamelijk verre omtrek in de bus. En toen bleef het stil. Pas na twee weken kregen we de eerste reactie, van een champignonkweker die ook zonnepanelen wilde leggen en zich afvroeg of we daar ook ideeën bij hadden. De weken daarna legden we een stuk of vijf huiskamerbezoeken af en we gingen ook gewoon maar de straat op om reacties te verzamelen. De kou was uit de lucht en op 2 oktober volgde het **principeverzoek**, dat uiteindelijk pas op 30 januari 2019 in de Commissie Ruimte 'ingekomen post' was. We gebruikten de gelegenheid om in te spreken en in de dynamiek die ontstond volgde op 25 februari een raadsinformatieavond en een tweede Commissie-vergadering waar we opnieuw inspraken.

Het College, zoals vermeld, was overigens -volgens het Bestuursakkoord- nog steeds 'tegen'. Het raadsvoorstel dd. 31 januari (na de eerste Commissie Ruimte dus) was duidelijk negatief, maar toch stond er een lijst kanttekeningen bij die duidelijk inzicht gaven: dit College is niet blij met het advies dat het 'moet' geven. Bovendien volgde op 28 februari een raadsinformatiebrief waarin het College een werksessie aankondigde met de Raad over de energieopgave van Maasdriel zoals door de Regio Rivierenland vanuit de Regionale Energie Strategie (RES) werd 'afgedwongen'. De Raad werd helder gemaakt dat zijn beleid (Bestuursakkoord) feitelijk **niet houdbaar** was: "Maasdriel moet keuzes maken."

Toewerkend naar de tweede Commissie-vergadering werd wel helder dat het nu 'serieus' werd. Op dat moment werd het van groot belang onze positie verder te '**borgen**'. Met de Oefenrechtbank Omgevingswet Notter-Zuna dat De Coöperatieve Samenleving op 17 november 2017 was duidelijk geworden: de Omgevingswet wordt straks 'menens'. Je moet niet denken dat je in maart 2019 over windmolens gaat besluiten en dat die dan bij realisatie Omgevingswet-bestendig zullen zijn. Zeker niet als twee samenwerkende gemeenten (Zaltbommel en Maasdriel) er eigenlijk nog maar nauwelijks mee begonnen zijn zich voor te bereiden. En dus moesten we terug naar De Coöperatieve

Samenleving. Daar was/werd “Het Gebied is de K(l)as” ontwikkeld. Op 7 December 2018 was de kick-off bijeenkomst gehouden in Wageningen, met drie deelnemende gebieden - maar nog zonder de Bommelerwaard. Als “Het Gebied is de K(l)as” voorziet in een zesjarige couveuse-omgeving om gebiedsontwikkeling Omgevingswet-bestendig te maken, dan moeten we nu positie innemen en daar gebruik van kunnen gaan maken. En zo werd, na diverse interne gesprekken en notities, maar nog steeds onder enige druk, op de middag van 25 februari de “**Verklaring** van wederzijds vertrouwen en gedeelde overtuigingen” worden getekend met De Coöperatieve Samenleving - het entreeticket voor Bommelerwaar tot “Het Gebied is de K(l)as”. Zo kon die avond positie worden ingenomen voor een Omgevingswet-bestendig windplan.

Zo werkt Bommelerwaar in de stroom van De Coöperatieve Samenleving mee aan ‘coöperatieve gebiedsontwikkeling volgens het Rijnlandse model’ en volgens de principes van -wat ik hoor- de **Senzu**. En daarvan afgeleid leer ik te denken in termen van ‘context’ - ‘focus’ - ‘samenhang’ - ‘oog-hand-coördinatie’. Gisteren bleek met het bekijken van de Youtube-video “The Art of War” dat de man in kwestie vijfhonderd jaar geleden ‘Sun Tzu’ heeft geheten. En zo vallen meer en meer dingen op z’n plaats en komt de Preambule van De Coöperatieve Samenleving (die ik zelf ‘schreef’ maar deels gewoon notuleerde) en die van Coöperatie Bommelerwaar steeds meer tot leven.

Zoals ik schreef, maakte ik **sommige keuzes** expliciet ook **zelf**, vanuit mijn coöperatieve achtergrond. Net voordat we op 15 december 2016 op Loevestein onze Gebiedsconferentie Bommelerwaard hadden, werd “Betuwestroom” gelanceerd in de regio Rivierenland. Stroom van Nijmeegse windmolens van Huiskerk Energie N.V. wederverkopen in eigen gebied. En zodra we zelf opwekcapaciteit hebben dat dan ‘meemengen’. Maar (los daarvan dat wij hier niet in de Betuwe wonen) coöperatief gezien klopte het niet, was mijn realisatie. Zuiver coöperatief redenerend begint het allemaal bij de transactierelatie en bouw je daar omheen de investeringsrelatie en de zeggenschapsrelatie. Waarom zou je als lid nog investeren in een zonnedak als je toch al de stroom geleverd krijgt? En dan vervolgens het lid aanbieden een (aantrekkelijk?) rendement op investering in een zonnedak of windmolen te kunnen verdienen. Om die twee lijnen/ledenrelaties (transactie en investering) naar elkaar toe te trekken, *maar niet te verbinden!* Daar zat te fout en zou ervoor zorgen dat we toch op het ‘oude speelveld’ van markt spelletjes zouden blijven spelen. Een spelletje met kopers en een spelletje met investeerders. En met een coöperatie die dan wel of niet een rendementsdoelstelling heeft/nastreeft. Het model klopte niet, vond ik.

We hebben toen al heel snel de knop om gezet en gezegd: nee, wij doen niet mee; wij gaan ons eigen model ontwikkelen. Het denken daarbij begon bij -coöperatief consequent- de behoefte van de huishoudens: energie. Vanuit deze behoefte ontstaat er een transactie. Om die transactie (stroomlevering) mogelijk te maken, is een investering nodig (opwekcapaciteit). Het bestuur is vervolgens verantwoording schuldig aan de leden t.a.v. het beleid en het financiële resultaat. Onze insteek was daarbij: we willen het inclusief - iedereen moet kunnen meedoen. Zo kwamen we uit bij **Bommelerwaar-Stroom**: middels leningen investeren in opwekcapaciteit en die aflossen vanuit de ‘cash back’ van de Postcoderoos regeling (energiebelasting-teruggave voor alle stroom geleverd aan particulieren en kleinverbruikers) die deelnemers cederen aan de coöperatie. Zo kan iedereen deelnemen en valt het voordeel -via de coöperatie- toe aan de deelnemers zodra de leningen zijn afbetaald.

Zo legden we ‘vanuit de vraagkant’ de basis voor een ‘local-for-local’-energiesysteem. Eén windpark kan vervolgens voorzien in de actuele vraag van 10-12.000 huishoudens en overige kleinverbruikers - en daarmee is in één keer voorzien in de totale particulier stroombehoefte van de gemeente (hier: Maasdriel).

Zo kwamen we bij de gemeente met een **'offer you can't refuse'**:

- Parijs, het Klimaatakkoord en het GEA dwingen (o.a. via de RES) af dat er lokaal geïnvesteerd móet worden;
- De gemeente in deze plattelandsgemeenschap is sterk gehecht aan behoud van zelfregie - en dus boden we aan in dit proces gezamenlijk op te trekken, zelfs met de uitnodiging aan de gemeente om mede te investeren en zo ook zelf voordeel te behalen;
- Ons plan is Klimaatakkoord-bestendig, want o.a. aan de vraag om 50% breed lokaal eigendom wordt voldaan;
- Dit plan is in het 'algemeen economisch gebiedsbelang' (i.p.v. in het commerciële belang van vier boeren en een ontwikkelaar), want dient in beginsel alle huishoudens in de gemeente;
- Het plan is Omgevingswet-bestendig vanwege onze deelname aan "Het Gebied is de K(l)as";
- En we zetten alle deuren open voor een goede compensatie voor omwonenden die -tot nu toe- opmerkelijk meewerkend zijn gebleken.
- Maar er is wel haast bij als we het aanmerkelijke financiële voordeel van de Postcoderoos-regeling naar ons toe willen halen, in het belang van iedereen, gegeven dat de regeling in 2020 wordt herzien en waarschijnlijk uitgekleeft.

En zo gebeurde het dat binnen twee maanden (30 januari-28 maart) een gemeenteraad die faliekant tegen grootschalige windprojecten was nu unaniem vóór een windpark stemde. In lijn met het denken van Sun Tzu is dit **'winnen zonder te vechten'**. Het kennen van je omgeving, doelgerichtheid, bewustzijn van eigen mogelijkheden, goede voorbereiding, een inhoudelijke propositie waar voor iedereen wat in zit, en uitvoering op het juiste moment - het lijken ingrediënten voor succes. Het is een stapsgewijs proces dat leerbaar blijkt.

Is het nu **'een done deal'**? Nee, dat is het niet. Het principeverzoek moet -met bijstellingen- middels een nieuw voorstel van het College naar de Raad. Dan moet de ruimtelijke procedure worden uitgevoerd en moeten we terug langs de gemeenteraad voor het vergunningsbesluit. Al die tijd kunnen er kinken in de kabel komen. En toch ook daar is het een kwestie van behoud van momentum, het alert blijven op mogelijk 'schuivende panelen', het bestendigen van gemaakte keuzes, het bevestigen van de dienst aan het algemene belang, het uitnodigen van verbinding, juist gedoeerde communicatie ter voeding van het sentiment binnen en buiten de coöperatie, en het aantrekkelijk maken van gewenste keuzes op de belangrijke momenten. Uiteindelijk -en dat is al snel- is de bestendiging nodig binnen de set gebiedsafspraken waarnaar binnen De Coöperatieve Samenleving verwezen wordt als 'Het Rijnlands Gebiedsarrangement'.

En natuurlijk worden we **op de proef** gesteld. Zo werd de dag vóór het raadsbesluit van 28 maart door de initiatiefnemers van het Zaltbommel-A2 windpark bij de gemeente Maasdiel óók een (herhaald) principeverzoek ingediend (nadat deze in februari 2018 al eens werd afgewezen). Dat zet de verhoudingen natuurlijk weer onder druk. Opmerkelijk ook dat de voorman van de initiatiefgroep nota bene coöperatielid is, naast raadslid van de naburige gemeente Zaltbommel.

Kader: Regio Deal "Proeftuin Schone Leefomgeving Bommelerwaard"

Coöperatie Bommelerwaard is enthousiast deelnemer aan de Participatietafel Regionale Netwerken (PTRN) binnen het RVO DuurzaamDoor-transitieprogramma. (Bommelerwaard-Stroom ontwikkelden we uiteindelijk 'in opdracht van' PTRN.) Zo ontving ik op 22 juni 2018 een mailtje van secretaris René Bruijns: "De Rijksoverheid heeft 200 miljoen euro beschikbaar gesteld voor Regio deals. Wellicht voor jullie interessant. Meer informatie op : <https://>

www.rvo.nl/actueel/nieuws/kabinet-stelt-%E2%82%AC-200-miljoen-beschikbaar-voor-regio-deals". Tja, en als je dan kijkt naar de criteria, dan denk je: "check... check... check..." en dan gaat er in je hoofd een vuurpijl omhoog: "dit is helemaal briljant!" Helemaal precies voor waar wij mee bezig zijn! Anderhalf uur later lag het mailtje bij de vier (nieuwe) wethouders duurzaamheid en ruimtelijke ordening/Omgevingswet. Vijf dagen later: 'ambtenaar X gaat er naar kijken'. Weer zes dagen later, ambtenaar Y: 'wat had je dan in gedachten?' Zelfde dag A4 terug met korte conceptuitwerking. Dag erna gesprek met wethouders Zaltbommel benut om ook hierover even te spreken. Na intern overleg van de gemeente reactie 17 juli: "...De Regio Deals voor een bijdrage uit de Regio Envelop vragen echter een dermate afstemming en instemming van verschillende mensen dat de voorbereidingsperiode tot 1 september voor ons te kort is om tot een goede aanvraag te komen." Ik reageer onmiddellijk met inhoud en er volgt telefonisch onderhoud. Twee dagen later: "... Uitkomst is: wij doen niet mee aan deze aanvraag. Wij willen uitgaan van een eigen duurzaamheidsaanpak, die we – mede op basis van het bestuursakkoord - momenteel aan het ontwikkelen zijn." We willen niet gaan drammen en checken met RVO: "Nee, ook privaat mag indienen." We vinden het jammer om de kans te laten lopen. Maar het Waterschap wil wel meedoen en dat volstaat. De zomervakantie valt in. De laatste twee weken van augustus werk ik de twopager inhoudelijk uit. Ik leg verbanden tussen energie (o.a. waterstofwindmolens in combi met waterstof-deelauto's) en luchtzuivering (samen: "schone leefomgeving") in de combinatie met de Omgevingswet en het Europese Regio's beleid, gedurende vier jaar te ontwikkelen binnen een Rijnlands Gebiedsarrangement. Ruud Koornstra en Jan en alleman zeggen deelname toe in een mooi consortium met heel veel kennis. Samen € 6,7 miljoen verspijkeren voor de gebiedswaarde van de Bommelerwaard. We dienen in seconden voor middernacht op 31 augustus, als -blijkt- één van 88 voorstellen. Op 16 November ontvangen we onze afwijzing: "Uw voorstel paste onvoldoende binnen het afwegingskader aangezien in uw voorstel de meervoudigheid van de voorliggende maatschappelijke opgave en/of de integrale aanpak in te geringe mate naar voren is gekomen." Te weinig "integraal"... hoe bedenken ze het, vroeg ik me in ongeloof af. En "meervoudigheid" van de opgave: het leek ons een zeer geloofwaardige beginzet in een uiterst omvangrijk en complex dossier: klimaat en energie. Maar goed, als burgerinitiatief was het misschien ook wel een hoge worp. Niet erg. We passen de snelheid aan en werken door. Er komt nog een derde tranche. Maar binnen het netwerk van De Coöperatieve Samenleving deden we hiermee relevante leerervaring op.

Was en is dit een **leerzame periode** voor mij, de afgelopen drie/vier jaar? Ja, wel degelijk! Was/is hierbij 'mijn gebied een klas'? Jazeker. Was/is de verbinding met De Coöperatieve Samenleving hierbij van meerwaarde? Ja, ontegenzeggelijk. Is mijn ervaring bruikbaar/kopieerbaar voor andere gebieden? Ja, ik zou menen van wel, zowel op proces als op inhoud. Kan 'Maasdriel' hiermee een landelijk voorbeeld zijn voor de energietransitie? Ik zou zeggen: kom maar eens kijken! Valt het mee? Nee, het vraagt een uitzonderlijke investering, niet alleen van onszelf maar ook van onze gezinnen en dat valt niet altijd mee.

En dan nog reflecterend op "**Het Gebied is de K(I)as**": de rollen van de Gebiedsmediator en de Gebiedsumpire. Die hebben we nu (nog) niet nodig gehad, al was/is het soms wel heel zwaar. Het is soms vechten tegen de berg op om verbinding te krijgen op het 'algemeen economisch gebiedsbelang' daar waar financiële deelbelangen soms overheersen en 'de markt' als doctrine diep is ingesleten. Ik zou deze twee rollen de komende maanden/jaren graag op afroep beschikbaar hebben!

Een **stelsel verander** je niet snel. Het gaat al hartstikke hard. En we zijn nog maar net begonnen. (Al denk/dacht ik -en denkt mijn gezin- regelmatig: hoe lang hou ik dit nog vol?) Dat het ons in de Bommelerwaard nu 'voor de wind gaat', is een enorme opsteker.

Kader: Wat drijft mij als persoon?

Tijdens de RVO-PTRN bijeenkomst van 24 mei 2018 presenteerde ik met enthousiasme de vruchten van ons project voor een écht coöperatief 'local for local'-energieconcept: Bommelerwaard-Stroom. Tijdens de bespreking merkte één van de deelnemers op: "ja, het concept is kopieerbaar naar andere gebieden, maar het heeft geen zin heeft technische/ juridische oplossingen te kopiëren zonder de menselijke ontwikkeling (van Onno) daarbij mee te nemen." Ik was dankbaar voor die opmerking en daar nog wel iets op toelichten in de sfeer van mijn diepere drijfveren.

Ik ben, zoals genoemd, Onno van Bekkum (1969), heb landbouweconomie gestudeerd, heb een passie voor coöperatie, ben lokaal actief in de Bommelerwaard en zit in het bestuur van De Coöperatieve Samenleving. Maar er is nog een ander netwerk dat mij sterk voedt: dat van de internationale **bahá'í-gemeenschap**. Wereldwijd georganiseerd werken bahá'ís aan gemeenschapsopbouw waarbij het materiële en het innerlijke 'net even' in een ander evenwicht zijn. Bahá'ís werken ook systeemontwikkeling, maar dat gaat nog wat verder dan de SDG's en de vernieuwingsruimte die het nieuw Burgerlijk Wetboek biedt, om het zo te zeggen. Het ethisch-juridisch beginsel (ook in het nieuw BW) van "goed doen, niet schaden" is de grondslag van alle religies, waarvan bahá'ís geloven dat die alle één en dezelfde Bron en maatschappelijk-evolutionaire bedoeling hebben. En dat er maar één menselijke soort is en secundaire kenmerken als geslacht, huidskleur, taal en cultuur enz. niet onderscheidend zijn voor het wezenlijke van de mens. Ieder mens is uniek en 'goed'. Er is daarmee geen voor superioriteit, vooroordeel, buitensluiting, discriminatie, deelbelangen, partijdigheid, uitbuiting, financiële polarisatie enz. Maar hoe doe je dat dan: vanuit een diep besef van het innerlijke één-zijn van de mensheid en daarmee 'goed wereldburgerschap' werken aan de uiterlijke realisatie van 'eenheid in verscheidenheid'? Onder meer door "rechtvaardigheid" (voorbij rechtmatigheid), "samenwerking" (in plaats van concurrentie), "integriteit" en "betrouwbaarheid" (i.p.v. opportunisme), "wederkerigheid" (anders dan extractie), "gematigdheid" en "vrijgevigheid" (i.p.v. hebzucht) te vertalen naar houding, gedrag en het bouwen aan nieuwe structuren. Vanuit dit perspectief is het heel vanzelfsprekend dat, in een wereld waar tot het rampzalige systemisch aan 'duurzaamheid' wordt geknaagd, je "ja" zegt als je wordt uitgenodigd om te participeren in een initiatief tot oprichting van 'een coöperatieve samenleving' en/of waar men op basis van eerlijkheid en inclusie lokale energie-zelfvoorziening nastreeft, met nadrukkelijk een 'lerende houding'. Bijzonder hoe dan verschillende levenslijnen, persoonlijk en professioneel, steeds meer bijeen komen.